

Josef Vařeka, Praha  
(Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV)

Izvorni znanstveni rad  
UDK 323.15 : 728.6

Primljeno: 16. 04. 1986.

## AKULTURACIJA I NARODNO GRADITELJSTVO ČEŠKIH SELA U HRVATSKOJ

U članku je iznesen ishod istraživanja što ga je autor proveo 60-tih godina našeg stoljeća u hrvatskim selima s češkim stanovništvom. Riječ je o potomcima useljenika iz Češke i Moravske koji su na poziv tadanje austrijske uprave u 19. st. naselili neka sela u panonskom dijelu Hrvatske. Znajući da su kolonisti donijeli sa sobom određene tradicije svoga zavičaja, a u novoj su se domovini susretali s drukčijom i prirodnom i kulturnom sredinom, autora je zanimalo kako je tekao proces uzajamnog djelovanja tih različitih tradicija. Razmotrio je to na području narodnog graditeljstva. Analizirajući izgled naselja, vanjsko oblikovanje kuće, upotrebu građevnog materijala i način gradnje, oblikovanje unutrašnjeg prostora, kućne uređaje i opremu, sastav okućnice i pojedine gospodarske objekte, pokazao je u čemu se sastojao proces akulturacije.

Prošlo je više od stotinu godina kada su, na poziv austrijske uprave, odlazile stotine i tisuće težaka, sitnih zanatlija i bezemljaša iz različitih krajeva Češke i Moravske, poglavito iz okolice Kutne Hore, Tábora, iz Pošumave, Podorlicke, Českomoravské vrchovine, Slovačke i Vlaške, te kolonizirale polunaseljena sela u Slavoniji. Još prije tog migracijskog vala, koji je započeo u šezdesetim godinama, smjestila se mala skupina Čeha u Ivanovom Selu u okolici Daruvara.<sup>1</sup> Glavna kolonizatorska struja također je bila usmjerena prema

<sup>1</sup> Naziv sela, smještenog za razliku od većine ostalih na "zelenoj livadi" nije bio određen prema kolonistima nego prema njemačkom inženjeru Johannu, koju je projektirao selo (Johannensdorf). Ljudi ipak sve do danas Ivanovo Selo zovu Pémie jer je domaće stanovništvo zvalo Čeha Pémci. I ostala češka sela, ili danas već polučeska, zadržala su izvorne hrvatske nazive koji su bili bohemizirani (npr. Uljanik na

plodnom pojasu u porječju rijeke Ilove te prema istočnije smještenoj Požeškoj kotlini.<sup>2</sup> Dakako, po odlasku Turaka Česi nisu bili prvi srednjoevropski kolonizatori u toj nemirnoj zemlji, koju je od 1699. godine presijecala vojna granica. Skupine čeških iseljenika udomile su se u Bjelovaru i okolici, u Jazveniku nedaleko Siska, a i drugdje.<sup>3</sup> Polovinom pedesetih godina našeg stoljeća u Jugoslaviji je živjelo još preko 30 000 Čeha, u prvom redu u široj okolici Daruvara, koji je postao njihovim glavnim kulturnim centrom.

Zemlja na koju su kolonisti pristizali bila je s geografskog stanovišta nešto drukčija od one koju su napustili. Svojim ravnicama i toplijim podnebljem podsjeća na Južnu Moravsku, donekle na Polablje ili Hanu, no razlikuje se od ostalih čeških krajeva. U kulturnom je pogledu jedinstvena s ostalim teritorijim Hrvatske, no razlikuje se, kako je 1946. godine zabilježio S. A. Tokarev, od ostalog dijela Balkanskog poluotoka, gdje u narodnom graditeljstvu nestaju kuće od tesanih greda, dvostrešni krov, peć, tzv. "sveti (ili božji) kut" itd. Tvori li, prema Tokarevu, kulturnu granicu rijeka Sava, onda češka sela u Slavoniji leže na samoj međi dviju kultura: panonske i balkanske. Ipak nemoguće je ne uočiti i neke zajedničke pojave, kao npr. otvoreni trijem, koji predstavlja vezu panonske kuće s balkanskom.

### Izgled sela

Upadljivo se ističu ona slavonska sela koja su uličnog tipa, slično kao sela u gotovo čitavom prostranom području srednjeg Podunavlja. Kuće, koje najčešće s obje strane obrubljaju put ili cestu, stoje jedna pored druge, a međusobno su povezane plotovima. Sela su se linearno širila duž puteva, tako da većina dosiže dužinu od nekoliko kilometara.<sup>4</sup> Sam izgled sela ne remeti nijedna druga vrsta arhitekture, a ni bilo koja druga samostalna varijanta, kao što je to, primjerice, crkva koja ne strši iz linearnog reda zgrada. U vrijeme dolaska čeških kolonista slavonska su sela, koje su oni naseljavali, imala već određeni osnovni izgled. Osim neznatnih iznimaka kolonizatori nisu osnivali nova sela, već su proširivali postojeće lokalitete, kao, na primjer, u Kaptolu, gdje je u vrijeme dolaska Čeha bilo samo oko dvadeset kuća s posjedima (svaki obuhvaća po šezdeset do sedamdeset jutara zemlje) koji su se u posljednjih stotinu godina udvanaesterostručili.

Poput njemačkih prije njih, i češki su kolonisti bez izmjene prihvaćali izgled slavanskog sela i onda kad se razlikovao od izgleda njihova rodnog mjesta. Izgled

Lenák); neke ulice ili dijelovi sela imaju neslužbene češke nazive, kao npr. gornji kraj Uljanika naseljen češkim stanovnicima i nazvan Mali Prag. Češki nazivi za zemljišta i staze sačuvali su se uglavnom u Ivanovom Selu (npr. Na Horáčkoým, Na Kruškovým, Zamenčíkovo, U kostelíčka, Za járkem, Krátkým luka, Za mlejnem, itd.) Vidi O. Sobotka, *Ráz českých osad a staveb na Daruvarsku*, "Naše zahraničí", 9. srpanj 1928. (sv. 2), str. 65.

<sup>2</sup> U okolici Daruvara to su, prije svega, sela Veliki i Mali Zdenci, Hercegovac, Končenića, Otkopi, Dolani, Gornji Daruvar, Dežanovec, Brestovec, Trojeglav, Holubňák, Doljni Střežany, Medjuríć, Lipovljani, itd.; u okolici Slavonske Požege, prije svega u Kaptolu i u Starom Petrovom Selu.

<sup>3</sup> Osim u Hrvatskoj u Jugoslaviji živi brojna češka manjina na području Srpskog Banata, u okolici Vršca, te u dva bosanska sela kraj Prnjavora. Vidi J. Vařeka, *Kulturní společenství a diferenciacie v lidovém staviteľství českého jazykového ostrova na území južného Banátu*, "Národopisný věstník československý", 8-9, 1973/74, str. 53. Isti: *Seoska arhitektura českog jezičkog ostrva u južnom Banatu*, "Glasnik Etnografskog instituta", 22, 1973, str. 87-103. Isti: *Lidové staviteľství v českých vesnicích Bosny*, "Národopisné aktuality", 10, 1973, str. 169.

<sup>4</sup> Dežanovec je primjerice, dug oko 7 km, Dolani gotovo 9 km, Veliki Zdenci čak i 15 km. U Lipovcu prevladava jednostrana izgradnja u nižu, jer s druge strane teče Toplica. I u okolici Bjelovara sela su duga oko 7 km.

slavonskog sela vjerojatno je bio najsličniji izgledu slovačke postojbine, ali se centar sela bitno razlikovao od tipičnog središta češkog sela. To središte se zapravo sastojalo od proširenja u centru sela koje je kolonistima u slavonskim selima osobito nedostajalo. Nisu ga ni kasnije uspjeli izgraditi; štoviše, s vremenom su sasvim izgubili samu riječ *náves*, koja označuje prošireni prostor u središtu sela, odnosno seoski trg. Izgled čeških sela u Slavoniji svjedoči o intenzivnom integracijskom procesu u gradnji kolonizatorskih naselja. To je osobito uočljivo u Ivanovom Selu, gdje je u centru mjesta na pravokutnom križanju dviju glavnih cesta, koje otprilike vode u smjeru sjever-jug i istok-zapad, utemeljen, prema urbanističkom planu, prostrani seoski trg s rimokatoličkom crkvom i školom. Taj trg, nazvan *plac*, kao da i nije bio organski dio sela; to je slobodni, nekorišteni prostor obrastao travom, kojim poprijeko vode stazice i skraćuju put. Za razliku od češkog seoskog trga, taj nema nikakvu društvenu funkciju.

Značajne tragove seoskog trga pronašli smo u Novoj Plavnici u okolici Bjelovara, gdje su Česi uvlačenjem zgrada od glavne osi sagradili u jezgri naselja elipsasti trg oko trista metara dug i približno trideset metara širok. Na trgu, gdje je pri lijevoj strani vodila cesta u Staru Plavnicu, bilo je nekoliko dudova, staja s hambarom za općinskog bika<sup>5</sup> i zidani križ s upisanom 1894. godinom, koji je u mjestu i danas. Na *návsí*, kako su ga ljudi zapravo zvali, igrala su se djeca, pasle guske, a nedjeljama su se kraj staje za bikove (*bykárna*) sastajali mještani da bi popričali i dogovorili razne poslove. Novoplavnički trg, koji se prestao koristiti u tridesetim godinama, i dalje je uočljiv u izgledu sela premda već odavno ne ispunjava svoju funkciju. Tomu je pridonijela i činjenica da su pred kućama dugački vrtovi ograđeni plotovima od motaka.

Temeljna okosnica slavonskog sela je glavni put na koji se nadovezuju njegovi odvojci. Česte su također i ulice koje se rašljasto granaju, kakve primjerice nalazimo na donjem kraju Dežanovca ili u Dolanima. Selo Trojeglava, gdje osim Srba, Čeha i Hrvata žive i Mađari, Nijemci i talijanske obitelji,<sup>6</sup> ima oblik križa. Iz ujednačenog niza kuća strši samo pravoslavna crkva sagrađena izvan niza zgrada.

Na cijelom području kuće su orijentirane tako da stalno prevladava zabatna izgradnja i onda kad su nove kuće dužom stranom okrenute ulici. Ta je orijentacija dovela do toga da je na gospodarskim imanjima nastalo dvorište sa zgradama porazmještenima u obliku slova L, koje domaće stanovništvo zove *na ključ* (*do klíče*). Iako je bočni smještaj kuća uz cestu vezan uz poslijeratni arhitektonski razvoj slavonskog sela, u pojedinim se slučajevima javlja još u posljednjoj četvrtini 19. stoljeća.<sup>7</sup>

### Zadružna kuća

U vrijeme dolaska Čeha u Slavoniju zamirala je tradicija stare pononske kuće u kojoj su domaći stanovnici, Hrvati i Srbi, živjeli pretežno u zadrugama do pedesetak članova. Sa svojim načinom života i društvenim odnosima kolonistima su zadružne kuće bile i ostale sasvim strane. U toj prvoj fazi odnos između domaćih i pridošlica nije bio nimalo prijateljski, jer su ih kolonisti uznemiravali miješajući se u život slavonskih sela. Odvojenost pridošlica i starosjedilaca ponekad je pojačavala i vjerska barijera. Dakle, uzajamne su veze bile

<sup>5</sup> *Býkar*, govedar, obično je bio Srbin koji je svaki tjedan boravio kod drugog seljaka.

<sup>6</sup> U vrijeme našeg istraživanja (1966-1971) selo je imalo više od 1 000 stanovnika.

<sup>7</sup> Usp. J. Lovretić, *Otok*, "Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena", sv. 2, 1897, str. 116.

minimalne, a prijelaz kolonista u zadruge ženidbom ili zbog nekog drugog razloga, bio je teško zamisliv. Napokon, od polovine prošlog stoljeća, zadruge počinju zapadati u krizu da bi se polako raspale. U Kaptolu (Slavonska Požega), kamo su Česi došli oko 1869. godine, zadruga se najduže održala na Pisaričevom gospodarstvu u Crkvenoj ulici br. 138, gdje su do početka prvog svjetskog rada živjele zajedno četiri obitelji. Potom su se najprije osamostalile pojedine obitelji te je došlo do podjele polja i gospodarstva. S arhitektonskog stanovišta stambene zgrade i do danas nose karakteristike slavonske zadrugne kuće. Sastoje se od velike prednje sobe u kojoj se jelo, manje sobe u kojoj su žene tkale platno, od *kuće* s ognjištem i od stražnjeg dijela u kojem se nalazio dugi niz na vlas jednakih komora - *kiljera*. Dok je prednji dio služio cijeloj zadrugi, u komorama građenim od nabijene gline spavali su supružnici. Namještaj svakog *kiljera*, u koji se ulazi iz natkritog trijema (*ganjka*), sastojao se od jednog ili dva kreveta, škrinje sa sedlastim poklopcem (*sanduka*). Na *kiljere* se nastavljaju staje (*štale*), na drugoj je strani dvorišta *šupa* s *pojatom*, a na njih se nastavlja *arman* (gumno za mlaćenje žita). Od manjih se objekata na dvorištu nalazi zahod na gnojštu, zatim mali drveni svinjac, drveni hambar (*ambar*), bunar, i tako dalje. Samostalna je krušna peć bila postavljena nasuprot kući, na drugoj strani ceste od 1912. godine, jer se do tog vremena kruh pekao u peći smještenoj u *šobici*, loženoj iz *kuće*. U peć se stavljalo dvanaest velikih hljebova po 4 kg i šest do sedam malih hljebova po 1 kg. Oko 1914. godine zadruga je imala oko 4 konja, 5-6 krava, 30 ovaca, 15 prasadi, 20 koza, gusaka i kokoši o kojima su se starala dva ili tri pastira, koji nisu bili članovi zadruge.

Slična je situacija također bila u okolici Daruvara, na primjer u Dolanima, gdje je u šezdesetim godinama prošloga stoljeća postojalo još sedam srpskih zadruga od kojih je svaka posjedovala preko 100 jutara polja, premda je obrađivala samo jednu dvadesetinu. U zadrugi su uzgajali uglavnom goveda, svinje i ovce. Cijela ta velika obitelj živjela je u velikoj zajedničkoj sobi u kojoj je spavao *starješina* zadruge sa svojom ženom, a djeca su spavala na podu. Ostali članovi zadruge noćivali su u odvojenim jednodimenzionalnim *zgradama*, koje su, za razliku od požeške okolice, imale ne samo drugi naziv već su u toku svog razvoja prestale biti sastavnim dijelom kuće; gradile su se na dvorištu iza kuće, jedna pokraj druge.<sup>8</sup> Nasuprot tome, u Jazveniku, jedinom češkom selu u okolici Siska, slično kao u njegovoj široj okolici na području srednje Posavine, živjele su zadruge u *čardakima*, drvenim katnim kućama. Prema kazivanju živjelo je u Lipovljanima u jednom čardaku od 1860. do 1880. godine trideset oženjenih muškaraca i petnaestoro djece. U vrijeme dolaska Čeha zadruge su se raspadale, poneke su bile i u dugovima i kolonistima se pružala prilika da jeftinije kupe zemljišta ili iz općinskog vlasništva ili od veleposjednika (u Ivanovom je Selu to bilo dozvoljeno).<sup>10</sup>

Pored zemljišta kolonisti su od Hrvata i Srba često preuzeli i njihov kućni inventar, koji im je služio dok i sami nisu sagradili kuću ili pregradili staru zgradu te je iznova uredili.

<sup>8</sup> Lokalni termin *zgrada* koji označuje pojedinačne komore za članove zadruge nismo utvrdili u stručnoj literaturi (usp. M. Gavazzi, *Pregled etnografije Hrvata*, Zagreb 1940, str.20).

<sup>9</sup> Česi, od kojih jedna trećina potječe iz Moravske, došli su u Jazvenik na kraju četrdesetih godina 19. stoljeća. U naselju su prevladavali sve do kraja drugog svjetskog rata, kada je upravo mlada generacija počela odlaziti za boljim uvjetima rada, poglavito u Sisak i Zagreb. Kuće i zemljišta opet su otkupljivali Hrvati, koji su, za vrijeme istraživanja u 1969. godini činili otprilike polovinu stanovništva. Iako ovdje nije bilo češke škole, u selu se do danas govori češki.

<sup>10</sup> R. Turčín, *Kolonisace, národní a kulturní život Českoslováků v bývalém Chorvatsku-Slavonii*, Praha 1937, str. 14. Vidi također i Sobotka, 1928, str. 64.

Takav je smještaj bio, dakle, samo privremena pojava, uvjetovana gradnjom nove kuće. U Ivanovom Selu, koje je već bilo naseljeno od kraja prve četvrtine prošlog stoljeća, doseljenici su prema tradiciji stanovali niz godina u poluzemunici s krovom od granja i gline. Razmjerno su dugo postojale i druge neugledne forme postojećih zgrada, što je, na primjer, utvrđeno u Ivanovom Selu. Tamo je na broju 26 (ulica Breg) živjelo, prema M. Sedlačkovoj, sve do prvog svjetskog rata zajedno šest mladih obitelji s roditeljima, jer, stjecajem okolnosti, braća i sestre nisu mogli sagraditi vlastito obitavalište. U sobi su tada stanovale četiri obitelji od kojih je svaka imala u jednom kutu prostorije krevet i škrinju za odjeću, a stari su roditelji stanovali u kuhinji u sredini kuće. Druge dvije obitelji živjele su u zadnjoj komori. Do raspada tog zajedničkog stanovanja kuhalo se u kuhinji na otvorenom ognjištu.

### Građevni materijal i konstrukcija

Česi su došli u Slavoniju u vrijeme kada su sela doživljavala veliku promjenu u graditeljstvu. Postepeno se počinju pregrađivati drvene ili pletene kuće omazane blatom i objeljene, odnosno kuće s nabijenim zidovima pokrivene slamom, bez dimnjaka i s dva mala prozorčića okrenuta prema ulici. U češkoj se stručnoj literaturi u posljednjem desetljeću uvrijedilo mišljenje da je u panonskoj zoni prevladavala zemljana kuća; time se arhitektonski izgled sela na području srednjeg Podunavlja na prijelazu 19. u 20. stoljeće generalizirao u vremenu i prostoru.<sup>11</sup> Međutim, dobro znamo da je u Slavoniji zemlja zamijenila drvo kao građu za zidove kuća već do druge polovine 19. stoljeća. Još je na početku prošlog stoljeća Jan Čaplovič nalazio slavonska sela koja su većinom bila sagrađena drvenom građom.<sup>12</sup> Proces tih graditeljskih promjena nije bio jedinstven na cijelom području jer je bio uvjetovan geografskom i socio-ekonomskom situacijom. Kao primjer nam može poslužiti usporedba istočno-slavonskog sela Otok, koje leži južnije od gradića Vinkovci, s češkim Ivanovim Selom. Dok je kod prvog lokaliteta nedostatak građevnog drva prouzročio da su u devedesetim godinama prošlog stoljeća gotovo sve kuće u selu bile zidane, s iznimkom najsiromašnijih obitavališta i nekih gospodarskih zgrada,<sup>13</sup> u Ivanovom Selu se gradilo od drva do prvog svjetskog rata. No, i onda kada je Slavonija do druge polovice 19. st. prešla na gradnju drvom i pleterom, zemlja (odnosno glina) ostala je i dalje važan građevni materijal. Naime, zidove kuće omazivali su glinom, pa se tehnika gradnje na prvi pogled mogla prepoznati prema temeljnoj gredi, pragu, i prema stražnjim zidovima.

Prema građevnom materijalu Milovan Gavazzi razlikuje u Hrvatskoj dva osnovna područja: jadransko-zapadnodinarsko, koje odlikuje kamena kuća, te područje drvene kuće u ostalom dijelu zemlje. Tri su konstrukcijske varijante drvene kuće: 1. drveni kostur ispunjen pleterom (*pleteruša*), 2. konstrukcija sa žlijebnom okosnicom, odnosno utorom, 3. *brvnare* od tesanih ili piljenih greda.<sup>14</sup> S iznimkom Jazvenika, češka sela pripadaju području kombinirane konstrukcije s pleterom, te konstrukcije sa žlijebnom okosnicom. Češkim je kolonistima bila strana konstrukcija pletenih zidova, koja se na češkom području pojavila u 19. stoljeću samo kao dopunski način gradnje gospodarskih objekata u južnoj Moravskoj,

<sup>11</sup> Usporedi V. Frolec, *Historické pozadí vývoje lidového stavitelství v moravsko-panonské oblasti*, "Česky lid", 55, 1968, str. 296.

<sup>12</sup> Johann von Csaplovics, *Slavonien und zum Theil Croatien*, Pesth 1819 str. 102. Vidi također: A. Freudenreich, *Narod građi na ogoljelom krasu*, Zagreb-Beograd 1962, mapa br. 14.

<sup>13</sup> Vidi Lovretić 1897, str. 117.

<sup>14</sup> Gavazzi 1940, str. 18-19.

izuzetno i drugdje. S tom su se konstrukcijom Česi susretali svugdje u Slavoniji u sedamdesetim i osamdesetim godinama 19. stoljeća, a u kućama sa zidovima od pletera u početku su i stanovali. Prema *Kronici čehoslovačke općinske škole Plackog* u Kaptolu, koju je 1933. godine sastavio upravitelj škole Miroslav Václavek, bilo je 1870. u Kaptolu samo kućeraka pletenih od pruća i omazanih blatom. Slična je situacija bila i u nedalekim Bjeliševcima, gdje su pri dolasku zapadnomoravskih Vlaha postojale samo četiri kuće od pletera - od toga dvije prazne, a u dvije su živjeli Srbi. Do danas se sačuvala pažnje vrijedna srpska zadružna kuća B. Krajinovića iz 1848. godine u Trojeglavi, br. 21 (s posjedom od 9 jutara). Za zid od pletera slavonski Česi nemaju vlastiti naziv, a cijelu konstrukciju nazivaju kao što je naziva domaće stanovništvo: *šeper* (u Kaptolu *pleter*). Kao izuzetak možemo spomenuti kuću sa slannatim krovom sitnog posjednika Ivana Veltruskija iz Gornjeg Daruvara, br.39, koja do danas ima pleterom ispunjene površine u kosturu od greda ponegdje nadopunjenih nepečenim opekama. Zidovi su, dakako, ožbukani i obijeljeni. Prema kazivanju, taj je kućerak oko 1885. godine kupio češki doseljenik Janota od mještana Srbina, pa ju je prenio i ponovo postavio na današnju parcelu, gdje ju je kupio Fr. Veltrusky oko 1905. godine. Selidba takvih kuća navodno nije bila rijetka. Iako je tehnika pletenja razmjerno jednostavna, Česi su u toj tehnici običavali graditi zgrade iz nužde ili pak neke gospodarske objekte, kao primjerice ambare (Brestovac 363). Zid od pletera zapravo je temeljen na jednakom principu kao i pleteni plot.

Drveni kostur se sastoji od masivnih do 50 cm visokih i u uglovima kolcem spojenih hrastovih temeljnih greda nazvanih *podseki* (*posjeki*). Gornja je greda (*vjenčanica*) spojena s *podsekom* stupovima (od hrasta ili jalše) koji su međusobno udaljeni dva do tri metra; zid u uglovima učvršćuje još i podupirač (hrvat. *pajanda*) koji spaja temeljnu gredu sa stupom. Nastale se površine popunjuju u razmacima od najmanje 30 cm hrastovim prutovima (hrvat. *strjonci*) usađenima u *podsek* i *vjenčanicu*. Između njih je vodoravno prepletano grabovo, ljeskovo ili bukovo pruće koje se po potrebi raspoređivalo. Rjeđe se upletalo okomito i u tom su se slučaju prutovi učvršćivali vodoravno. Za razliku od stambenih zgrada i staja, nisu žbukali ambare s pletenim zidovima.

Na tom je principu temeljena i konstrukcija sa žljebovom okosnicom, odnosno utorom. Umjesto prućem slobodne se plohe u kosturu od greda ispunjavaju vodoravnim gredicama, koje se usađuju u utore hrastovih, bukovih ili jasikovih stupova. Utori zvani *falce* su zasiječeni u stupove ili su umjetno stvoreni pomoću uskih daščica pribijenih uz stup. Vodoravne grede, nazvane primjerice u Lipovcu *dražki*, a drugdje *šeperi*,<sup>15</sup> 8-10 cm široke bile su od jasike, brezovine, hrasta i dr. Kod žbukanja vanjskih i unutrašnjih drvenih zidova graditelji su pripremili glinu u koju je umiješana pljeva. Glinu su nanosili rukom, i prvi su sloj izbrzdali brazdama zvanim *šklahi*, e da bi se, nakon otprilike pet dana drugi nabačeni sloj bolje primio na vlažni zid. Vlažni su sloj ravnali *hladítkem* i zatim to obijelili. U kasnijoj gradnji stambenih kuća temeljne su se grede postavljale na niski cigleni zidić, podest (Ivanovo Selo, 17). *Podseki* dužih bočnih zidova od jednog su ili od dva komada.

Zgrade sa zidovima građenima konstrukcijom pomoću utora bile su vrlo raširene u okolici Daruvara, a u nekim su mjestima postojale još i nakon 1900. godine. Mali posjednik i tesar Leopold Vojáček (rođen 1903) zapamtio je iz svoje mladosti u rodnom Hercegovcu samo tri zidane zgrade: crkvu, župni dvor i školu. Gradnja drvenom građom postojala je tamo još i poslije prvog svjetskog rata, a hambari konstrukcije pomoću utora zadržali su se u

<sup>15</sup> Vošeperovat značilo je izgraditi drvenu kuću pomoću konstrukcije sa žljebnom okosnicom (Ivanovo Selo).

naselju donedavna. No, u većini je mjesta od početka našeg stoljeća ipak prevladavala zidana gradnja, ponegdje ograničena na popunjavanje kostura od hrastovih greda opekom.

U Čeha se konstrukcija pomoću utora primjenjivala razmjerno rijetko, uglavnom kao pomoćna ili dopunska tehnika kod malih gospodarskih objekata. No, ipak su kolonisti, koji su većinom poznavali tehniku gradnje brvnara, morali graditi svoje kuće sistemom na utor jer smanjivanjem ogromnih hrastovih šuma nije preostalo dovoljno prikladnog drva za brvnare. Židovi u Jugoslaviji, bilo s pletenom ili drvenom podlogom, kombiniraju se s omazivanjem. Pri tom se omazivanjem - i u Čeha i u Ukrajinaca - kompaktno žbuka cijeli zid čime se prekriva njegova konstrukcijska struktura. Ta je pojava u slavenskoj kući izražena tako očito da je možemo prihvatiti kao etnički izraz.<sup>16</sup>

Zvog nedostatka pogodna drva, uz obje varijante ispunjavanja zidova, samo se u pojedinačnim slučajevima u češkim selima Slavonije sačuvala i klasična brvnara s namjenom gospodarske (staja u Ivanovom Selu br. 17) ili stambene zgrade. Rijedak je takav primjer kuća br. 19 u Ivanovom Selu, koja je 1878. godine bila sastavljena od tesanih hrastovih greda.<sup>17</sup> Njeni uglovi imaju spojeve "na riblju kost" s iznimkom temeljnih greda, koje su spojene "na zub". Prostor između neravnih greda ispunjen je ilovačom pomiješanom s pljevom. Zgrada je prekrivena letvama i obložena debljim slojem gline. Na objeljenoj fasadi zabatnog zida nalaze se slični arhitektonski elementi kao i na zidanoj kući. To objašnjava činjenicu da se tu ne radi o razvijenoj izradi drvenih kuća; jednostavni oblik križnih zarezata i sličnih ukrasa nalazi se na nevažnim konstrukcijskim elementima kao, na primjer, na donjoj ploči greda koje podupiru krovnu konstrukciju (Mali Zdenci, broj 114). Dekorativne rezbarije u drvu i ukrasi u boji bili su česti na drvenim kućama u Hrvatskoj.

S drvenom arhitekturom češki su se kolonisti u najvećoj mjeri sretali u Jazveniku i u Lipovljanima, gdje ima prizemnih brvnara, kao i katnih nazvanih *čardak*. Važno je napomenuti da su doseljenici uglavnom poznavali drvenu arhitekturu iz rodnih sela, no u Jazveniku, gdje su se naselili oko 1869. godine, nisu gradili samo drvene zgrade. Za razliku od Češke gdje je građevni materijal bio pretežno od crnogorice, *čardaki* su se ovdje gradili od hrastovine takozvanim *hrvatskim uglom* (s istaknutim krajevima greda) i bili su karakteristični za zadružnu kuću. Stambeni je dio zauzimao prvenstveno gornji kat, a prizemni je skladišni prostor samo sekundarno bio i stambeni prostor, dok je u Češkoj, gdje je katna kuća samo na sjeveru zemlje, bilo obrnuto. No, glavni razlog što Česi nisu ovdje sami gradili brvnare očito zavisi od cjelokupnog civilizacijskog trenda izgradnje zidanica. Doseljenici koji nisu imali krova nad glavom zapravo su taj proces samo ubrzali. I ovdje su se kolonisti, dakako, morali zadovoljiti s nužnim smještajem dok nisu sami izgradili vlastito obitavalište. Pri stjecanju zamljišta kupovali su i male drvene zgradice za odlaganje oruđa u vinogradima. Te male sezonske zgrade, koje su Česi zvali *klejti* (hrv. *klijeti*), doseljenici su transformirali u svoja privremena prebivališta. Neke su se češke obitelji uselile i u *čardake*, koje su uredili i namjestili prema svojim potrebama i ukusu. Poslije su, prema vlastitim mogućnostima, sagradili nove kuće. Neki su, kao na primjer, R. Barbanec<sup>18</sup> ili Dederovi

<sup>16</sup> Više o tome: J. Vařeka, *Lidové stavitelství Slánska*, Třebíz 1976, str. 26.

<sup>17</sup> Oblice pričvršćene željeznim kukama za dvije grede tesali su sjekirom zvanom *širočina*.

<sup>18</sup> R. Barbanec se preselio iz čardaka u svoju novu kuću u Sisku oko 1965. godine. Stari je čardak opet dospio u vlasništvo siromašnije hrvatske obitelji koja nije bila jedina obitelj koja je otkupila nekretnine od Čeha koji su odlazili u Sisak, Zagreb ili drugdje. Čardak broj 24 kupila je od Hrvata vjerojatno još prije 1900. godine obitelj Krepelkovi, koja ga je 1912. godine prodala za 800 zlatnika gospodinu Dederu. Slično kao i kuće od pletera i drvene čardake su pri kupnji navodno ponegdje selili.

napustili *čardake* tek poslije drugog svjetskog rata; stari Jan Dederer s broja 54 odbijao je selidbu u novu kuću i ostao je sam u *čardaku*.

Boravak u klijetima i *čardacima* prouzročio je da su Česi relativno brzo izgradili zidane kuće i to ne samo od sušenih već i od pečenih opeka (obitelj Vaškovih je takvu kuću sagradila još 1894). Nabijene se kuće, poznate u cijeloj Slavoniji, tamo nisu gradile jer - kako kažu oni koje se toga još sjećaju - tamo *nepasovala hlína*.

Nasuprot tomu, u Slavoniji su zidovi od pletera, zidovi s utorom i zidovi brvnara bili zamijenjeni zidovima od nabijene gline. Česi su takvim zgradama obično davali prednost ne samo zato što ih nisu ugrožavali požari već i zato što nisu imali dovoljno drvene građe za gradnju. Vlasnici zemlje su pri prodaji doseljenicima zadržavali urbarsko pravo na temelju kojega su besplatno mogli uživati veće količine drva.<sup>19</sup> Smanjivanje listopadnih šuma i općinske potrebe za konstrukcijski razvijenijom blokovskom gradnjom doveli su do građenja nabijenih zidova.

U zapisima rimokatoličkog svećenika Mije Ettingera, koji je među Česima i Hrvatima radio na prijelazu 19. u 20. stoljeće, pronašli smo instruktivni popis čeških nabijenih kućeraka u nedalekom Lipovcu, bivšem Ljudevitinom Selu.<sup>20</sup> Taj popis korespondira sa sačuvanom tradicijom, prema kojoj su Česi kuće s nabijenim zidovima gradili već u osamdesetim godinama prošlog stoljeća. U takvoj je gradnji sudjelovalo desetak muškaraca. Dok su žene i djeca u košarama od vrbova pruča ili u koritima (*kopaňkách*) kupljenima od Cigana, nosili ilovastu glinu pomiješanu s pljevom (tzv. "vlažna" glina) do gradilišta, muškarci su je maljevima nabijali (*tloukama*) među daske.<sup>21</sup> Zidovi su se postepeno nabijali uokrug kuće, te prema gore; dakle, horizontalno i vertikalno. U kutovima i na pojedinačnim površinama zidovi su se učvršćivali prutovima zvanim *pritka* ili *grane*. Uz iskusnog majstora gradnja kuće je trajala tjedan dana.<sup>22</sup> Otvori za vrata i prozore usijecali su se naknadno, po mogućnosti nakon mjesec dana kad su se zidovi dobro osušili. Izreze tih otvora

<sup>19</sup> Usp. J. Buturac, *Zajednički život Hrvata i Čeha u selima Požeške kotline 1900-1940*, "Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena" 45, 1971, str. 195-205.

<sup>20</sup> "Kuće smo napravili od nabite zemlje, načinili od jakih dasaka modele za novu kuću, među te daske jedni smo donášali zemlju, a drugi tu zemlju nabijali u modele. Te su kućice sve skoro bile jednake. Imale su do ceste sobu s dva prozora na cestu i s jednim u dvorište. Kuće pokrili najviše sa raženom slamom i dalje radili, svoje uvjete ispunjavali, te je zemlja nakon nekoliko godina bila naše vlasništvo. Danas to selo broji 35 kuća. Selo se prozvalo Lujendorf... kasnije uskoro službeno prozvalo Ljudevitino Selo" (prema P. M. Ettingeru, koji je pred prvi svjetski rat na molbu novinara iz Češke posjetio najbliže češko selo kod Daruvara i razgovarao tamo sa starijim čovjekom - Antonínom Novotním).

<sup>21</sup> Malj, u Brestovcu zvan *pěch* bio je, zapravo, oko metar dug kolac koji se prema dnu proširivao (promjer pri dnu je bio 10-15 cm, a pri vrhu oko 5 cm).

<sup>22</sup> U osamdesetim godinama prošlog stoljeća gradio je nabijene kuće u Lipovcu i okolici majstor Znamenáček i Rupert iz Brestovca. Pri istraživanju u 1968. godini dobili smo detaljan opis tehnike nabijanja od Ivana Jesenáša iz malenog češkog zaseoka Otkopy. Prema tom kazivaču graditelji su najprije iskopali žutu glinu, koju su poškropili vodom i pomoću motika pomiješali s narezanom slamom. Prema informacijama drugih kazivača, slavonska se glina - u Belišovcima u okolici Požege zvana *slinovača* - nije morala, zbog svoje vlažnosti, ni polijevati vodom. Bilo ju je dovoljno snažno izbiti i izmiješati sa slamom. Poslije mjerenja građevne plohe konopcem, po njenom su obodu iskopali 40 - 50 cm (u mekom terenu i više) duboke jarke koje su pri gradnji temelja *natloukly* drvenim maljem i zasipali. Bogatiji su graditelji temelje zidali. U zidu širokom oko 40 cm, na udaljenosti od oko 50 cm, zabili su po dva štapa nazvana *kleštiny* u koje su usadivali daske oko 25 cm široke i 400 cm duge. Štapove su gore i dolje učvršćivali *sponkami*. Da se daske pri nabijanju gline ne bi međusobno približile, postavljali su između njih takozvane *sprajce*. Pri nabijanju zidova u glinu su se umetali kolčići (*pritky*) da bi zid bio stabilniji. Po nabijanju prvog sloja sponke su se izbile, premjestile su se daske i cijeli se proces ponovio. Na uglu, s vanjske strane, daske su međusobno spojili. Otvore na izvučenim sponkama ispunili su glinom. Cijelu je kuću bilo moguće sagraditi i sa samo dvije daske, koje su posudili ili su kasnije služile za strop.



učvršćivali su gredama. Zemljane su kuće žbukali glinenim malterom i potom bijelili. U većine nabijenih kuća stražnji su zidovi ostajali neožbukanima, te upravo prema njima možemo na prvi pogled prepoznati graditeljski postupak.

Rijetko nam se pri istraživanju takvih glinenih kuća posrećilo da zateknemo prastaru tehniku slaganja, koja se sastoji u polaganju naslaga gline. Prema kazivanju zemljoradnika Alojza Slunečeka iz Orlovca takve su kuće gradili prije nabijenih, a Česi su ih nazivali kućercima *z bláta*. Moku glinu pomiješanu s nasječenom slamom, koju su konji na dvorištu dobro ugazili, vilama su nabacivali na plitke temelje od vapnenačkog kamena (sedra) i postepeno slagali do visine krova. Otvore za vrata i prozore isijecali su naknadno. Zidove, široke oko pola metra, ravnali su motikama i potom obmazivali rijetkom glinom te objelili. Krovne grede (*roženice*) spuštale su se do *vjenčanica*, a krov je pokrivala slama. Kuće od blata gradili su samo ljeti da bi se zidovi brže sušili. Jedna od posljednjih zgrada sagrađena tom primitivnom tehnikom prije više od stotinu godina jest napuštena kuća br. 38 u Končenici (posjed od oko 8 jutara, vlasnik A. Kasel). Dok u češkim selima nismo našli gotovo nikakve tragove gradnje tehnikom slaganja, nabijene su se zgrade održale do sada, premda se od kraja prošlog stoljeća, a osobito poslije 1900. godine običavalo graditi nepečenim, a nešto kasnije i pečenim opekama. Čini se da je tehnika nabijanja češća kod domaćeg stanovništva, premda se i kod kolonista još ponegdje zadržala; u nižim društvenim slojevima nalazi se pri gradnji kuće i poslije prvog svjetskog rata.<sup>23</sup> Ponegdje se kombinirao i nabijeni zid s opekama, i to uglavnom tamo gdje su se nabijeni zidovi počeli raspadati. Tako nemali broj zgrada ima još do danas neke nabijene zidove, a ostale, najčešće pročeljne, zidane u cijelosti ili barem do prozora opekom.

Nepečene opeke (*vepřákí* - Brestovac, *báchori* - Dežnanovec, *truple* ili *bačkori* - Kaptol)<sup>24</sup> bile su kao i nabijeni zidovi od ilovičaste gline, nazvane u Bjelišovcima *slinovača*, koja se miješala s pljevom ili s nasjeckanom slamom. Izrađivale su se na ciglarskom stolu tako da je radnik najprije izrezao glinu, zatim je umetnuo u kalup kojim je nekoliko puta udario o stol. Tim udarcima ispunili su se kutovi kalupa. Opeku su u kalupu izravnali žicom i izvadili *na plac*. Pri izradi nepečene opeke mogla su biti zaposlena tri do četiri radnika: jedan je pripremao glinu, drugi je prenosio do stola, treći nabijao u kalup, a četvrti nosio puni kalup da bi ga ispraznio *na placu*. Opeke su se prva četiri dana sušile na zemlji, a zatim su se slagale u redovima *do štosů* na oko dva prsta razmaka. Pomoću njih gradilo se *bez nártu* na kamenom temelju, koji je svugdje bio skup te se morao dovoziti s udaljenosti i od nekoliko desetaka kilometara. Graditelji s manjim novčanim mogućnostima davali su prednost glinenom temelju, koji je bio dubok oko 50 cm; zasipavali su ga žutom glinom (*žutula*, *žlutka*), koju su odozgo nabili za čvrsti temelj zidu od opeka. Od takvih opeka najviše je kuća sagrađeno od 1910 - 1940. godine, ali se već poslije prvog svjetskog rata sve više počelo graditi pečenim opekama. U Kaptolu, u okolici Požege, gdje u Čeha tehnika nabijanja nije bila omiljena slično kao u Jazveniku, već se na početku našeg stoljeća gradilo od pečenih opeka. Kao jedna od najstarijih ciglana spominje se Terešákova ciglana između Velikih Zdenaca i Hercegovca, sagrađena očito prije prvog svjetskog rata. Graditelji sve do danas uglavnom sami peku opeku ili je peku strani ciglari, koji povremeno dolaze u selo i time

<sup>23</sup> Dežanovec br. 294 - nabijena kućica oko 1920. godine.

<sup>24</sup> Nepečene opeke iz prošlog stoljeća bile su niže i imale su sljedeće mjere: 30x15x9 cm (Dežanovec, Běliševce); potom su opeke s početka stoljeća imale mjere: 29,5x14,5x8,5 cm ili 30x15x9 cm. U Kaptolu smo utvrdili i veće opeke (32x16x16 cm).

zarađuju za život.<sup>25</sup>

Umijeće zidarskog zanata u češkim je selima Slavonije bilo vrlo razvijeno. Među doseljenicima, osobito onima iz Pošumave, bio je niz zidarskih obitelji u kojima se taj zanat u nekoliko generacija prenosio s oca na sina. U nekim su češkim zidarskim udruženjima kasnije radili i Hrvati. Josip Buturac se sjeća češkog zidara zvanog Veliki Janek, koji je u prvim desetljećima našeg stoljeća bio zidar u nekoliko sela Požeške kotline.<sup>26</sup>

### Ukrašavanje kuće

Gradnjom zidanih kuća započelo je bijeljenje njihovih pročelja koja su prije bila premazana žutom glinom. Jednostavne fasade sačuvale su se kod najstarijih kuća s drvenim, pletenim ili nabijenim zidovima, čija je blještava bjelina u sjaju slavonskog sunca u kontrastu s obrubima u žutoj, smeđoj i tamnoplavoj boji. Do danas su se takve kuće ličile obično dva puta godišnje, a obrubi su se obnavljali i češće. Zidanice od sušenih ili pečenih opeka ističu se većim i jačim koloritom, a i većom razvedenošću fasade. Uz žutu boju, koja se upotrebljava do danas, oko 1910. godine a i kasnije bile su omiljene ružičasta i ciglasto crvena boja, koje su posljednjih desetljeća zamijenjene raznim nijansama zelene i sive. U Starom Petrovom Selu, gdje ima samo oko 15% češkog stanovništva, njihove se zidanice ističu zelenim pročeljima i crnim obrubima, dok su dvorišni zidovi samo obijeljeni. Okviri se prozora, osim u tradicionalnim bojama, u posljednje vrijeme boje i bijelo.

Nekadašnju jedinstvenost zida kuće zamijenile su fasade s razvedenim arhitektonskim elementima, kao što su dekorativna ispupčenja, pojasovi između ili iznad prozora u bijeloj ili sivoj boji, itd. Dok kod novijih kuća takvi elementi nestaju u vrijeme istraživanja, u šezdesetim su godinama bile najomiljenije dekoracije u vidu pojasova, a kod starijih zidanica, sagrađenih do četrdesetih godina, neki su od tih elemenata naročito izraženi (npr. ispupčenja ispod prozora u Kaptolu ili Starom Petrovom Selu). U nekim selima, kao primjerice u Brestovcu, niknuli su na pročelju elementi koji podsjećaju na češku zidarsku seljačku secesiju; to se u manjoj mjeri pojavljuje do dvadesetih godina. Pročelje se na zabatu ukrašavalo i kipom sv Ivana Nepomuka ili drugih svetaca.

### Krovište

Kod krovnih se konstrukcija nije održala konstrukcija sa sohom ili krovovi s grebenastim spojem, već je svuda rasprostranjen krov s gredom koja podupire konstrukciju krovišta. Ni na starijim kućama, kao što je to srpska kuća u Trojeglavu br 21 iz 1848. godine, nema grebenastog spoja, već postoje rožnice koje su u gornjoj trećini spojene s krovnom

<sup>25</sup> Iz Ivanovog Sela imamo informaciju da su tamo poslije prvog svjetskog rata opeke pekli u malim ciglanama majstori iz Italije. Za vrijeme posljednje veće gradnje novih kuća u šezdesetim godinama dolazile su u Slavoniju skupine Srba (obično otac s djecom, ponekad s braćom, ali bez žena) koji su zaključivali ugovore za gradnju pečenom opekrom. U okolici Daruvara radili su ciglari iz okolice Niša, koje su zvali *pečalbari*. Neki graditelji su sami sebi pekli opeke. Nakon iskopa i pripremanja gline, opeke se oblikuju i suše na *placu*. Drugo sušenje, koje traje oko tri tjedna, obavlja se na zemljanom uzvišenju, nazvanom *bankini*, na kojemu se opeke slažu u *štose* i prekrivaju slamom. Povišeni ih pojas tako štiti od vode. Ciglarci su, nakon sušenja, složili po 35 000 opeka u piramidu koju su izvana premazali glinom smiješanom s uljenom prašinom. Tako izgrađena peć se zapali u donjim kanalima bočnih zidova, a ostali se kanali zatvore. Peć gori oko deset dana. Ciglarci su plaćeni prema broju pečenih opeka.

<sup>26</sup> Buturac 1971, str. 202.

gredom. Samo kod malih i laganih pletenih zgrada, sačuvanih ponajviše na srpskim imanjima (npr. Trojeglava br. 67), nalazimo konstrukciju sa sohom koja nosi dvostrešni krov. U novijim građevinama soha je već nadomještena rožnicama. Rožnice (*krováky*) su bile istesane iz mekog drva. Zanimljiv je način njihovog postavljanja, koji je prema V. Frolecu u Podunavlju bio dvojak. U prvom slučaju, kojega autor smatra starijim, uzdužne grede (*pozednice*) leže na poprečnim, tj. vezivnim gredama tako da se težina krova prenosi na kraće zabatne zidove kuće. U drugom je slučaju upravo suprotno: vezivne grede leže na uzdužnim gredama (*pozednicama*) i težinu stoga nose duži zidovi kuće.<sup>27</sup> U češkim selima Slavonije naizmjenice se pojavljuju oba načina, a uz njih se veže i treći, koji je kombinacija prvih dvaju. U prvom slučaju, kod kuća s nabijenim zidovima, na dovršene su se zidove postavljale tavanske grede međusobne udaljene oko metar i pričvršćene na nabijene zidove. Na tim su gredama ležale hrastove uzdužne grede, koje ovdje zovu *vjenčanice*, a u njih su usađeni rogovi (*kovaki*; prastari južnoslavenski naziv *rog, rogoví* nije se prenio i na slavenske Čehe). U povišenom potkrovlju uzdužne grede, *pozednice*, nisu ležale na veznim gredama već na produženim zidovima. U toj se konstrukciji težina krova prenosi na kraće zidove kuće, ali ne u punoj mjeri, s obzirom da vezivne grede (*vazáky*) ne leže na kraćim zidovima pa opterećuju duže zidove. U drugom slučaju (zemljana kuća br. 38 u Končenicima) vezivne grede opterećuju *pozednice* tako da cijeli krov nose duži zidovi. Primjer za kombinaciju obaju načina, do sada nepoznatu u stručnoj literaturi, jest nabijena kuća u Otkopima br 37, gdje su u donju vjenčanicu (*spodní venčanice*) usađene poprečne tavanske grede na kojima počiva druga vjenčanica u koju su sedlasto usađene rožnice (prazninu između vjenčanica prekriva daska). Ako su rožnice ipak usađene na slobodne krajeve tavanskih greda, tada je druga vjenčanica bez funkcije.

### Zabat i streha

Od krovne konstrukcije zavisi i zabat koji se u češkim selima Slavonije gradio najviše kod zidanica, dok su drvene ili zgrade s kombiniranom građom umjesto njega najčešće imale skošeni krov. Kod nekih se kuća skošeni oblik zadržao samo na zadnjem dijelu kuće dok se sprijeda postavljao poluskošeni krov, koji se pojavljuje i kod nabijenih zgrada ili kod kuća građenih od nepečene opeke. Česi su najčešće gradili dvostrešne krovove, ali to posve ne isključuje gradnju skošenih ili poluskošenih krovova (*somić*, npr. u Končenicima br. 8).<sup>28</sup> Prema sačuvanim crtežima s kraja prošlog stoljeća u nekim su selima, kao na primjer u Hercegovcu, prevladavali dvostrešni krovovi sa zabatom od dasaka, za kojeg se u Ivanovom Selu zadržao naziv *lomenice*. Na prednjem su se zabatu izrezivali izduženi otvori za zrak i rupe prekrivene letvama, koje je na stražnjem zabatu nadomiještala daska na zaklapanje. Pored tih sasvim jednostavnih zabata povremeno smo susretali i zabate obogaćene polukružno rezanim ispupčenjima hrvatske provenijencije.<sup>29</sup> Posve otvorene ili pletene zabate zabilježili smo samo u pojedinačnim slučajevima kod gospodarskih zgrada u Hrvata, primjerice kod komore ili staje od naboja (Dežanovec br. 55).

<sup>27</sup> Frolec 1968, str. 299.

<sup>28</sup> Čini se da su Česi živjeli u kućama sa skošenim ili poluskošenim krovom samo onda kad su takvu kuću kupili od tamošnjeg stanovništva. Ponekad, kako pokazuje primjer iz Gornjeg Daruvara br. 319 (vlasnik S. Machaň), poluskošenje i slamnati krov odmah su odstranili da im, naodno, ne bi činio hlad.

<sup>29</sup> Mali Zdenci, primjerice, broj 114 (posjed od 6 jutara). Vlasnik te kuće je češki doseljnik Frant. Vokál, iako su, prema usmenoj predaji, tu kuću s ukrasnim motivima na zabatu postavili Hrvati 1880-1890.

Kod nekih se starih kuća drveni zabati povlače pred zabatnim zidom na kojemu su vidljiva spajanja ili je istaknuta noseća stropna greda, zvana *tetiva*, čije zaglavlje može biti bogato profilirano. Ispupčeni drveni zabati nisu uvijek pravilo, kako to pokazuje kuća u gornjem Daruvaru br. 139. U moslavačkoj Ludini čak je između zabata od dasaka i zida nastala nadstrešnica (*nadkroviček*) koja je karakteristična za brvnare Moravske i istočne Češke.

Kod nabijenih se zgrada gradio osim drvenog zabata i glatko ožbukani zabat od nepečene opeke. Takav se zabat postepeno počeo uvoditi i kod poluskošenih krovova. Slično kao i drveni i ovi su zabati najčešće jednostavni i funkcionalni: bogatiji je jedino otvor za zrak (ponekad i mali prozor), a na starijim kućama i niša. Ukrasi u štuku su vrlo rijetki (npr. vodoravni red zvjezdica na donjoj strani jednog zabata u Brestovcu). Sve do našeg stoljeća javlja se na zabatu i dragocjena oznaka godine gradnje.<sup>30</sup>

### Materijal za pokrivanje krova

U češkim je selima tradicijski materijal za pokrivanje krova škopa, ražena slama omlaćena cijepovima. Trska se, kao i šindra, ovdje rijetko upotrebljavala. Prve snopove škope pričvrstili su na krovne letve, a dalju slamu na privezani snop. Postavljali su je na krovu klasom prema dolje, s iznimkom početnog reda uz žlijeb, gdje su veći snopovi bili redani obrnuto, tj. klasom prema gore (hrv. *postreš*). Slično kao i u domovini, na grebenu krova Česi su je učvršćivali blatom dok su je Hrvati, da se ne bi osipala, osiguravali prutovima. Zidanice su uglavnom pokrivali pečenim crijepovima na utor, a nekad mjestimično i biber-crijepom (*biber*).<sup>31</sup>

### Tlocrt

Naročito je zanimljivo pitanje tlocrta kuće jer su kolonisti u Slavoniju donijeli tip tlocrta koji se razlikovao od dispozicije slavonske tradicijske kuće. Ipak, osim rjedih iznimaka, tradicijski se tlocrt češke kuće u češkim selima Slavonije zapravo nije održao. Razlika između tlocrta češke i slavonske kuće nije, uostalom, na prvi pogled očita s obzirom da se u oba slučaja radi o takozvanom tipu kuće s komorom. Osim ove zajedničke oznake u dva se elementa ti tlocrti razlikuju. U češkoj kući riječ je o smještaju ulaza, a u slavonskoj o smještaju prostornog jezgra kuće. Ako se radi o prvom razlikovnom znaku - o smještaju ulaza - slavonska tradicijska kuća ima poseban ulaz u pojedine prostorije iz dvorišta, ili, točnije rečeno, iz poluotvorenog trijema. Takva kuća s posebnim vanjskim ulazima prodrla je na sjever najdalje do područja Blatnog jezera, gdje se dodiruje sa srednjoevropskom kućom u koju se ulazi najprije u predsoblje (vežu), a otuda u druge prostorije. Ako se, međutim, radi o drugom razlikovnom znaku, o položaju jezgre kuće, češku kuću označuje prednja soba ili *jizba*, dok je u slavonskoj kući bila centralna prostorija s ognjištem nazvana *ognjanka*. Osim te razlike u položaju jezgre i češke i slavonske kuće ova dva tipa tlocrta spaja činjenica da je u oba slučaja razvoj vodio dodavanju prostorija, odnosno prema trodjelnom tipu kuće. U češkoj su kući sobi pripojili predsoblje, a za njim i komoru, a u slavonskoj kući

<sup>30</sup> Tako je na primjer, na zidanom zabatu kuće broj 26, gdje stanuje J. Jelínková, oznaka godine 1907.

<sup>31</sup> Crijep na sljemenu u Končenici zove se *korejka*, a u Gornjem Daruvaru pod utjecajem hrvatskog jezika *kaplaje*.

prastaroj prostoriji s ognjištem s jedne su strane pripojili sobu, a s druge komoru. Prostorija s ognjištem tako ostaje u sredini kuće. Pripojene su prostorije, kao i prostorija s ognjištem, imale posebne ulaze iz poluotvorenog trijema koji je bio nedjeljivi dio kuće. Takav je tlocrt u vrijeme dolaska čeških doseljenika bio uobičajen, a u najstarijim se kućama ponegdje zadržao i do danas.<sup>32</sup>

Prvi su doseljenici preuzimali taj tlocrt već i zato što su od starosjedilaca često kupovali kuće. Preuzimanje takvog tlocrta pratile su ipak određene promjene. To se odnosi na otvoreno ognjište koje se u svijetloj kuhinji zamjenjuje štednjakom, te na zatvoreno predsoblje koje zamjenjuje prijašnji poluotvoreni trijem. Time se još više istakla veza predsoblja s tlocrtom kuće. U prvoj fazi to zatvoreno predsoblje još nazivaju *sinj*, a kasnije je, osim rjeđih iznimaka (Ivanovo Selo, Lipovec), taj češki naziv u cjelini nadomješten hrvatskim nazivom *trijem* ili *predsoblje*. U nekim selima, kao primjerice u Končenici, Dežanovcu, Dolanima i drugdje, taj se mali ulazni prostor s vratima u sve prostorije kuće običava nazivati *ganjek* ili *ganječek*.

Nije sasvim slučajno da najviše ovakvih tipova tlocrta u kojima se kuhinja ne prostire cijelom dubinom kuće ima upravo u najstarijem češkom selu - Ivanovom Selu. Na početku 19. stoljeća takav je tlocrt bio uobičajen i kod starijih kuća (npr. kuća broj 19 iz 1878. godine, te broj 26 iz 1879. godine i broj 33), a i kod nekih drugih kuća u kojima se do danas zadržao nekadašnji naziv *sinj*. Usprkos češkom nazivu za ulaznu prostoriju, radi se zapravo o panonskom tipu kuće, što ga u češkoj varijanti predstavlja trodjelna kuća sa širom ali plitkom *sinj* iz koje se s jedne strane ulazi u prednju sobu *seknicu* (također i *seknic*, *setnice*). Na suprotnoj je strani ulaz u *komoru* ili druge prostorije, a pozadi u kuhinju (*kuchgñe*). Ako slijede još dvije sobe, vrata *zadni komory*, koja je spremište za krumpir i sl., nalaze se pod strehom (Ivanovo Selo 26). U *sinji*, a ponegdje u kuhinji ili komori, nalaze se ljestve ili stepenice koje vode na tavan. Trijem sa stupovima (*ganjek*), kao kasnija prigradnja, nije kod tih kuća potpuno razvijen, te dopire samo do prednje sobe.

Ima i sačuvanih dvodjelnih kuća, primjerice u Starom Petrovom Selu. Tamo su se gradile još na početku tridesetih godina; imale su sobu i kuhinju pred kojom je mali trijem nazvan *ganjek* ili *sinj*.

Dalji je razvoj tlocrta, u kojemu su sudjelovali i češki kolonisti, na prijelomu 19. u 20. stoljeće krenuo novim smjerom. To se odnosi na gradnju kuhinje, koja se sada, za razliku od stare *ognjanke*, prostirala cijelom dubinom kuće. Tom se promjenom u tlocrtu nije izgubio samo poluotvoreni trijem, koji se nalazio pred *ognjankom* već i posebni ulazi koji su iz trijema vodili do pojedinih soba. Slično kao i srednjoevropsko predsoblje, kuhinja s posebnim ulazom iz dvorišta u ovom je slučaju također pretuzela komunikacijsku funkciju, s obzirom da iz nje vode vrata u prednju sobu, a na suprotnoj je strani ulaz u drugu sobu, komoru, ili *špajzu*. Nakadašnji poluotvoreni trijem zamijenio je *ganjek* sa stupovima.

Taj noviji tlocrt, primijenjivan prvenstveno do prve polovine 20. stoljeća, uobičajen je u češkim selima Slavonije (npr. u Brestovcu, Dežnanovcu, Gornjem Daruvaru, Končenici i drugdje).<sup>33</sup> Može se pretpostaviti da su na tu promjenu u tlocrtu, gdje su posebni

<sup>32</sup> Na primjer u srpskoj kući br 21 iz godine 1848. u Trojglavu (posjed od 9 jutara, vlasnik Boža Krajinović).

<sup>33</sup> Najstarije kuće s tim tlocrtom ustanovili smo, na primjer, u Dežanovcu, gdje se radi o zgradi br. 354 sagrađenoj oko 1904. godine (posjed od 12 jutara, vlasnik Fr. Šlima), br. 237 iz 1910. godine (posjed od 7 jutara, vlasnik V. Kasal) i drugima. Što se tiče razmjera pojedinih prostorija, za primjer smo izabrali zgradu iz Gornjeg Daruvara br. 39, gdje je prednja *seknice* 350x400 cm, kuhinja u sredini 350x350 cm, a komora sa stepenicama na tavan ima dimenzije 250x350 cm. Staja, koja se nastavlja na komoru i u koju se ulazi izravno iz dvorišta, ima sljedeće mjere: 400x500 cm; daščani je zahod iza staje.

ulazi iz poluotvorenog trijema zamijenjeni središnjom kuhinjom, utjecali upravo češki kolonisti. S takvim se tlocrtom, naime, susrećemo prvenstveno u njihovim kućama jer je takav raspored ulaza u pojedine prostorije dio njihove tradicije. No i starosjedioci su gradili kuće takvog tlocrta. I kod njih kuhinja, koja je smještena usred kuće, ima komunikacijsku funkciju. Tradicijski tlocrt kuće s posebnim ulazima nikad nisu potpuno napustili, te se i u gradnji novih kuća domaćeg stanovništva zadržao i nakon drugog svjetskog rata.<sup>34</sup> U takvoj se kući iz zatvorenog predsoblja ulazi u jednu ili dvije sobe, zatim u kuhinju i drugamo. Samo se ponegdje takav tlocrt javlja i kod čeških kuća (Dežanovec br. 253 ili 327;<sup>35</sup> Dolani-Krčovina br. 80, Končenića br. 16 i drugdje).

Zanimljivo je da su tlocrti s kuhinjom, iz koje se ulazi u ostale stambene prostorije, pronađeni i u nekadašnjim njemačkim naseljima u Blagodvorcima i drugdje, što se ustanovilo pri sondažnom ispitivanju. Zapravo se radi o četverodjelnim kućama s dvije sobe; druga se nalazi između kuhinje i komore. Prostorije za stanovanje nižu se ovim redom: soba, kuhinja, soba, komora na koju se nastavljaju gospodarske prostorije. Dio kuće koji je okrenut prema dvorištu štiti *ganjek*, iz kojeg se ulazi u komoru. I u češkim je selima poznata višeprostorna kuća uglavnom kod imućnijih seljaka.<sup>36</sup> Tradicijski raspored prostorija - od prednje sobe do zadnje komore ponegdje je izmijenjen tako da je umjesto druge sobe npr. zimska kuhinja (Uljanik 43). U nekim selima postoji kuhinja kao samostalna zgrada nasuprot kući s druge strane dvorišta.<sup>37</sup> U komoru se mora ulaziti iz susjedne kuhinje (Uljanik 43), iz dvorišta ili trijema sa stupovima, ili pak iz dvorišta i iz kuhinje (Lipovec 27, Ludina). Bilo je nekih tlocrta nastalih u nuždi, kada je komora imala funkciju staje (Brestovac 313) i slično. Gotovo se uvijek radilo o prijelaznim oblicima uvjetovanim socijalnim prilikama.

Trijem je u Slavoniji nedjeljivi dio tlocrta kuće (Česi ga nazivaju *ganjek*, rjeđe *trim*) i zapravo štiti dvorišnu, dužu stranu zgrade. Trijemom se bavio niz stručnjaka, ali se na pitanje o njegovu postanku i razvoju još nije odgovorilo na zadovoljavajući način.<sup>38</sup> Prema našem mišljenju razlog je tom neuspjehu što su stručnjaci, razmatrajući prošlost, polazili od trijema 20. stoljeća, koji je bio sastavnim dijelom zemljanih kuća, a njih su, kako znamo, istisnule drvene kuće u drugoj polovini prošlog stoljeća.<sup>39</sup> Bila je zanemarena činjenica da je i drvena kuća imala svoj trijem drukčiji od zemljane. Osim toga, trijem kuće od pletera, svojim smještajem ispred crne *ognjanke*, ukazuje na vrlo staro porijeklo. Taj je trijem bio poluotvoren, nije bio dubok, širio se prema prostoriji s ognjištem, a prednja strana, otvorena prema dvorištu, bila je u ravnini zida prednje sobe i zadnje komore. Dakle, poluotvoreni trijem stare slavonske kuće nalazi se u okviru tlocrta ispod zajedničkog krova.

<sup>34</sup> Na primjer Dolani - Krčovine br. 87, posjed od 5 jutara, vlasnik M. Bucić, radnik (njegova je supruga Čehinja, rođena u Dolanima).

<sup>35</sup> Na broju 253 postojalo je predsoblje naknadno pregrađeno od kuhinje da bi se kuhinja bolje grijala. U kući br 327 kod Fr. Tichoga našli smo dozvolu za gradnju kuće u kojoj nema spomena o trijemu, a ipak je bio uključen u tlocrt. "Broj 859 Građevna dozvola. Poglavarstvo upravne općine u Dežanovcu na temelju izvidnog zapisnika od 20. svibnja 1904. broj 859 dozvoljava Venclu ml. Tichy iz Dežanovca kuće broj da može sagraditi na čestici br. 516 kuću sastojeću od 1 sobe, kuhinje i komore duga 16 Mtr: i široka 6 Mtr: zidovima i to temelji od kamena, zidovi od presne cigle, pokriva criepom... U Dežanovcu dne 3. svibnja 1904."

<sup>36</sup> Npr. salaš zemljaka Ontla u Velikim Zdencima, što ga je naslikao O. Sobotka oko 1930. godine.

<sup>37</sup> Na primjer u Kaptolu, Požeška 14. Samostalne ljetne kuhinje su uobičajene u češkim naseljima u Banatu (vidi Vařeka 1973/74, str. 67).

<sup>38</sup> Usporedi Frolec 1968, str 294. Vidi također *Das Bauernhaus in Kroatien*, Zagreb 1911, str. 12: A. Megas, *The Greek House*, Athenas 1951, str. 10 i dalje.

<sup>39</sup> Vidi Frolec 1968, str 296.

Slično kao i kod stambenih prostorija, *trijem* umjesto poda ima utabanu zemlju, uzdignutu iznad ravnine dvorišta. Trijem je od dvorišta dijelila drvena ograda visoka oko jedan metar. Ulaz su omeđivali bogato profilirani stupovi koji su ujedno podupirali krov.

U tlocrtu zemljanih i zidanih kuća napušten je stari poluotvoreni trijem, a na tom se prostoru počinju graditi zatvoreni trijemovi ili se produžuju *svijetle* kuhinje prema dvorišnom zidu. Tom se graditeljskom promjenom u slavonskim kućama izgubio vrlo značajni element tlocrta, kojemu je bila namjena da prije svega zaštiti ulaz u pojedine prostorije kuće. Tako se dogodilo da je u zemljanoj kući ostao prostor samo natkriven strehom,<sup>40</sup> koji je obično uzdignut iznad ravnine dvorišta, nezaštićen i izložen ljetnom žarkom suncu. U prvoj fazi, odnosno na kraju 19. stoljeća kad se trijem još nije gradio uzduž zida uz dvorište, ulazni je prostor bio zaštićen barem produženim dvostrešnim krovom. Kasnije su taj produženi krov poduprli okruglim ili istesanim stupovima, te je tako oblikovan otvoreni trijem - *ganjak*. Negdje su sagradili trijem kad su slamnati krov zamijenili tvrdim materijalom (Dežanovec br. 354, Fr. Šlima, posjed od 12 jutara). Postepeno su drvene stupove zamjenjivali zidanima, i to najprije prvi stup uz zabatni zid te posljednji. Na kraju je nastao red zidanih stupova s drvenom ili zidanom ogradom visine od oko jednog metra.

*Ganjki* su postali neizostavnim dijelom slavonske kuće u prvoj polovini 20. st. Nalazimo ih u svakom selu i gotovo na svakom imanju bez obzira da li se radi o kući starosjedioca ili kolonista. S arhitektonskog gledišta ovi su trijemovi sa stupovima osnovni dijelovi slavonske zemljane ili zidane kuće, u kojoj bogato raščlanjuju dvorišni zid. Estetski nam dojam govori da ovi trijemovi nisu asimetrično dograđivani već su uključeni u pravokutne tlocrte kuća. Negdje to ističe slijepi prozor ili ulaz u prednjem (glavnom) zidu koji spaja stup sa zabatnim zidom. Iako se motiv otvorenih trijemova sa stupovima ponavlja gotovo u svakoj kući, ovi hodnici nisu istovjetni već se međusobno razlikuju po sitnim arhitektonskim detaljima i bojama. Time se još više pojačava estetski dojam ovih otvorenih trijemova koji naročito u ljetnom suncu sjaje svojom bjelinom. *Ganjki* su komunikacijski hodnici (u pravilu se iz njih ulazi u kuhinju i stražnju *komoru* u staju), a osim toga služe i za sušenje nekih poljoprivrednih proizvoda (posebno paprike), kao radni prostor i sl. Gotovo bez izuzetka gradili su ih uz svaku kuću sve do pedesetih godina, kada ih u najnovijim novogradnjama zamjenjuju verande.

U smjeru prema Zagrebu sve je manje trijemova sa stupovima da bi dalje prema Alpama potpuno nestali. U polučeskima selima na bjelovarskom području kuće nemaju trijemove pa umjesto njih - slično kao i u zagrebačkoj okolici - ulaz u kuću štiti niski krovčić što ga u prednjem dijelu podupiru dva stupa. Slična je situacija i u Jazveniku, gdje je trijem (Česi ga zovu *hodnik*) na katu čardaka. Česi su ovaj hodnik, iz kojega se ulazilo u srednju kuhinju i susjednu sobu, skraćivali da bi dobili nove prostorije, najčešće kuhinju; središnju kuhinju su pretvarali u sobu a ispred starog *ganjka* gradili duž dvorišnog zida hodnik *pavlač*, sa zahodom na kraju. Stražnju prizemnu *komoru* pretvarali su u staju. Zidane su kuće prizemnice s više prostorija, a već u razdoblju između dva rata građene su u ključ.<sup>41</sup>

Iz naših saznanja o tlocrtu kuće u češkim selima Slavonije proizlazi da su kolonisti

<sup>40</sup> Za prostor ispred kućnog praga Česi imaju razne nazive prema kraju iz kojeg su potekli (npr. *záspra*, *záhrobeň*, itd).

<sup>41</sup> Gospodarstvo B. Doležala u Jazveniku br. 43 ima ovaj tlocrt: Ispred kuhinje slijedi *sin* (pedsoblje) u čijem je zadnjem dijelu *špajza*; s druge strane presoblja je *seknice*. U uglu je komora na koju se nastavlja staja *chlívy*. Otraga, poprijeko dvorišta stoji hambar - *stodola*, u dubini dvorišta je *dřveník* ispred kojeg je *svinčák*, *komoru pro víno* s ljetnom kuhinjom. Osim drvenog hambara, sve su zgrade zidane.

u novoj sredini izgubili češko predsoblje (*sín*) kad su pri gradnji trodjelne ili četverodjelne kuće napravili kuhinju, koja se protezala čitavom dužinom kuće. Zgrade sa zatvorenim hodnikom češće su kod domaćeg stanovništva, ali otvoreni trijem sa stupovima *ganfek* duž dvorišnog zida tipičan je za čitavu Slavoniju i susjedna područja.

Tlocrt čeških zgrada u Slavoniji, kao i građevni materijal od kojeg su te zgrade građene, te njihova konstrukcija, ishod su integracije u kojoj su aktivno sudjelovali i kolonisti. Pri izgradnji kuća preuzimali su savršene uzorke i elemente iz lokalne tradicije pojedine geografske sredine.

Nesvakidašnja je i jedinstvena iznimka malo selo (Beliševac) Bjelišovac u okolici Požege s moravskim stanovništvom. Selo s oko 32 kuća broja podsjeća na češka domaćinstva u dva bosanska sela.<sup>42</sup> U ovim zabitnim selima, u kojima stanuju pretežno moravski Vlasi, konzervirani su narodna kultura i dijalekt kakvi su bili na kraju prošlog stoljeća, kada su kolonisti tamo došli. Tlocrt kuća, osim terminologije, istovjetan je onima kod tradicionalnih kuća istočne Moravske: razlika je u tome što se u Vlaškoj gradilo od drva, a u Bjelišovcu su kuće zbog nestašice materijala građene od nepečene opeke. U trodjelnu kuću se iz prostora ispod strehe ulazi u predsoblje u čijoj je stražnjoj polovini izdvojena kuhinjica (*kuchynka*); s lijeve strane je *komora*, sa desne *jizba* (br. 37 iz godine 1887). Osnovna je razlika između slavonske kuće i kuće moravskih Vlaha u Bjelišovcu što se umjesto malog slavanskog trijema ispred kuhinje nalazi srednjoevropsko predsoblje. Tako vjerodostojan tlocrt utvrdili smo u kući br. 35, gdje je u stražnjem dijelu izdvojena komora, s lijeve se strane nalazi kuhinja, a desno dvije *jizbe*. Izoliranost od ostalog svijeta pridonijela je da se sačuvao tip tlocrta donesen iz domovine.

Modernu gradnju kuća, intenzivniju od 60-ih godina, odlikuje veći broj stambenih prostorija (osim kuhinje grade se još najmanje dvije sobe) smještenih uz glavnu komunikaciju. Ulaz je u novogradnju iz dvorišta na verandu, a odatle u predsoblje otkuda vrata vode u kuhinju, pojedine sobe, kupaonicu, WC, smočnicu a ponekad i u komoru. Neke prostorije, kao npr. kupaonica, nemaju u početku svoju pravu namjenu već se koriste za odlaganje različitih stvari i sl.

Za vrijeme gradnje nove zgrade na mjestu stare kuće neke su obitelji živjele u nekadašnjoj staji (Mali Zdenci). Pri gradnji pomažu susjedi i rođaci. Gradnju započinju prije žetve kako bi zimi mogli stanovati u novosagrađenoj kući. Cjelokupne troškove gradnje kuće s predsobljem, kuhinjom, dvjema sobama, komorom, WC-om i kupaonicom, procijenio je 1968. g. František Vokal iz Malih Zdenaca (br. 114) na oko 30 000 novih dinara.

### Ognjišta - peći

Glavni je dio unutrašnjosti kuće mjesto gdje se loži vatra. Za vrijeme dolaska čeških kolonista u Slavoniju, prije više od sto godina, u kućama mještana još se u centralnom dijelu kuće nalazilo otvoreno ognjište, a ono je, kako smo istaknuli, praosnova slavonske kuće. Na hrvatskom se području prostorija s ognjištem, jednako kao i cijela stambena zgrada, naziva *kuća*. Nad ognjištem, koje je bilo smješteno usred te zadimljene prostorije ili uza zid, visio je na lancu kotao s vodom; dim s ognjišta, nazvanog u Slavoniji *banak* (češki *bánek*), širio se u prostoriji bez stropa do potkrovlja, a kasnije je bio odvođen ispletenim ili drvenim

42

Mačino Brdo i Nová Ves (vidi Vařeka 1973, str. 169 i dalje).



dimnjacima obično samo do tavana, gdje se sušilo meso obješeno na krovnoj gredi.<sup>43</sup> Ognjište, koje nekim elementima, kao npr. visećim kotlom označava balkanski utjecaj, ipak je bilo na većini hrvatskog odnosno slavonskog područja spojeno sa zemljanom ili kaljevom peći zagrijavanom iz kuće. Sumnjiva je tvrdnja, barem u slučaju Hrvatske, da se peć u mađarsko-jugoslavenskim pograničnim krajevima (ako se u tim krajevima uopće pojavljuje) ovdje proširila do druge polovice 19. stoljeća.<sup>44</sup> Jer je peć, kako je istaknuo M. Gavazzi,<sup>45</sup> ovdje mnogo starija i bila je raširena na većem dijelu Hrvatske. Štoviše - i mnogo mlađa krušna peć postavljena kraj stambene zgrade na dvorištu ili u vrtu - bila je poznata u Slavoniji već u prvoj polovini 19. stoljeća, kako je to dokumentirao Jan Čaplovič.<sup>46</sup> Istina je, doduše, da smo ponegdje, kao na primjer u kući I. Velrtuskog u Gornjem Daruvaru, br. 39 pronašli plitke zvonolike glinene pekve zvane *tepsije*<sup>47</sup> u kojima se, po Gavazziju, pekao kruh samo u kućama s ognjištem bez peći i bez štednjaka; no u češkim su se lokalitetima u takvoj posudi najčešće pekle *štrudle* ili *kuruzni bazlamač*. Navedene pekve se nalaze i u zbirkama muzeja u Slavonskoj Požezi, ali ta činjenica ne isključuje postojanje peći. Prema Ivanu Velrtuskom iz Gornjeg Daruvara peć u sobi, grijana iz srednje crne kuhinje, bila je kupolasta sa zemljanim zidovima sastavljenima od keramičkih lončića zvanih *petnjaki*, kupovanih kod daruvarskog lončara.<sup>48</sup>

U vrijeme našeg istraživanja, u šezdesetim godinama, u češkim i polučeškim selima Slavonije izuzetno smo rijetko vidjeli kuće s najstarijim tipom sistema za zagrijavanje, i to samo kod starosjedilaca (npr. u srpskoj kući u Trojeglavi br. 21). No, i u tim malobrojnim primjerima staro je ognjište bilo izvan upotrebe i bilo je zamijenjeno štednjakom. Prema starijim izvorima o češkim emigrantima može se napraviti pouzdani popis starih crnih *ognjanki* i peći ili sobnih peći. U vrijeme kad su se Česi uselili u Slavoniju, počeli su se pojavljivati štednjaci, ali je sve do početka našeg stoljeća prevladavalo tradicionalno ognjište. U Češkoj su u to vrijeme štednjaci bili očito rašireniji, premda je i tamo još postojalo dosta kuća s crnom kuhinjom u zadnjem dijelu predsoblja, dakako izvan upotrebe. Skupina moravskih Vlaha koja je doselila u Slavoniju poznavala je, štoviše, crnu kuhinju još i u domovini. Kazivači se ipak slažu u tvrdnji da su Česi po dolasku u Slavoniju u starim kućama, kupljenima od starosjedilaca, odstranjivali ognjište, a kasnije su i kombinaciju ognjišta i peći zamijenjivali štednjakom s peći, što je shvatljivo jer su se u novim kućama gradile suvremene peći.<sup>49</sup> O tome svjedoči i vijest daruvarskog kapelana M. Ettingera iz

<sup>43</sup> Više o tom Gavazzi 1940, str. 27 i dalje (na str. 29-30 je i popis predmeta upotrebljivanih pri kuhanju i pečenju). Vidi također *Das Bauernhaus in Kroatien* 1911, str. 42 i dalje.

<sup>44</sup> Prolec 1968, str 302.

<sup>45</sup> Gavazzi 1940, str. 34. Peć u čardaku opisuje K. Jajnčerova, *Trebarjevo*, "Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena", sv. 3, 1898, str. 107.

<sup>46</sup> "Zum Brotbacken baut man die Ofen, welche hoch über der Erde auf vier Pfählen stehen, meisten Theils im Hausgarten, und versieht sie dann und wann auch mit einem leichten Dache" (Csaplovics 1819, str. 104-105).

<sup>47</sup> Donji zemljani dio pekvi zove se *tepsija*, ako je mjedena *bakr*, a s gornjim zemljanim dijelom je *crejpha*. Za njih postoji niz drugih naziva, od kojih su u Slavoniji poznati prije svega *pokljuka* i *vršnik*.

<sup>48</sup> Ti *petnaky* su imali oblik cvjetova koji su se prema dnu sužavali. Unutrašnja stijena petnjaka bila je udubljena da iz njega ne bi ispadao kesten ili krumpir koji se tu pekao. Veličina: gornji promjer 11 cm, donji 6 cm, dubina 10 cm, gornji rub 4 cm. Vidi također: Csaplovics 1819, str. 103.

<sup>49</sup> Posebnu potvrdu imamo iz Ivanovog Sela, gdje je prema informaciji M. Sedlačkove, u njezinoj kući br. 26 bilo otvoreno ognjište u kuhinji sve do prvog svjetskog rata. Kad se kao nevjesta nastanila na broju 26 oko 1949. godine, nožem je sa stropa skidala slojeve čađe i dima. Prema O. Sobotki, navodno su u kuhinjama ranije bila ognjišta zvana *ohnišata*, nad kojima je visio kotao za kuhanje. U dvadesetim godinama takva su se ognjišta nalazila vani ili pod krovićem bliže staji i na njima se kuhalo za stoku (Sobotka, rujan 1928, sv. 3, str. 104-105).

1901. godine, prema kojoj su tzv. vlaške kuće pravoslavnih seljaka crne, bez dimnjaka dok kuće Čeha imaju obijeljene zidove, neveliko čisto dvorište, veliko gnojište i uređene gospodarske zgrade.<sup>50</sup>

Otto Sobotka, koji se poslije prvog svjetskog rata bavio češkim kućama u okolici Daruvara, utvrdio je da u kutu kuhinje stoji kamin, peć i štednjak zvan *šporhelt*. Takvi su kamini obično zemljani, rjeđe kaljevi, a u novije su vrijeme željezni.<sup>51</sup> U tom se slučaju ne radi o tri samostalna objekta već o hibridu koji se sastoji od ložišta prekrivenog željeznim pločama (*plotne*), od peći u kojoj su jedna ili dvije pećnice (*kopka*) i od krušne peći zvane *chlebovka* smještene ispod pećnice. Ponegdje se pored krušne peći nalazio otvor za drva zvan *budka*; ložilo se drvima zajedno s orunjenim kukuruznim klipovima (*palicami*, *kuruzovinom*). Dim iz peći odvodio se do zidanog dimnjaka sagrađenog od tla do iznad krova. Gradnja dimnjaka iznad krova u češkim kućama u početku je iznenađivala starosjedioce.<sup>52</sup>

Već pred drugi svjetski rat imućniji su seljaci zamijenili zidane peći i *plotne*, postavljene ponegdje na podnožnjacima od opeke, metalnim štednjacima, koji se slično kao i starije ognjište naziva *pece*. U češkim su kućama zajedno s ognjištem iz kuhinje odstranjivali starije i mlađe krušne peći jer su pri loženju dimile prostoriju.<sup>53</sup> Krušne peći u kući zamijenile su nove *chlebovky*; građene su od kraja prošlog stoljeća, a naročito od prvog svjetskog rata na dvorištu nasuprot kući uz susjedovu parcelu. Takve opekrom zidane peći na niskoj podlozi (obično na kolcima) natkrivene dvostrešnim krovčićem karakteristične su za naselja u okolici Daruvara i Požege, s iznimkom moslavačke Ludine i daruvarskog Lipovca. Do danas služe ne samo za pečenje kruha (4-6 hljebova po 3 kg) nego često i za pripremanje hrane u svećanim zgodama ili pri svadbi, te za pečenje mesa, kolača i sušenje voća u jesen. U krušnoj se peći suši i kukuruz za kuhanje žganaca (*žgancu*), a u posljednje vrijeme i paprika (nakon sušenja na trijemu) koja se poslije toga sitni u stupi. Ako je potrebno, spavaću sobu zimi zagrijavaju iz susjedne kuhinje ili sobnom željeznom peći. Još u prvoj četvrtini našeg stoljeća u nekim se kućama ložilo u glinenju peći s jednom ili dvije gornje ploče, a dim se odvodio glinenim dimnjakom. Ostatak tog načina zagrijavanja je prenošenje štednjaka iz kuhinje u sobu u zimskom razdoblju.<sup>54</sup> Ako je moguće, u današnje se vrijeme ljeti kuha u ljetnoj kuhinji; tme se kuhinja tj. kuća oslobađa suvišnog zagrijavanja i isparavanja jela. U udaljenim Otkopima sačuvalo se u socijalno slabo stojećim domaćinstvima gotovo do početka dvadesetih godina ognjište na podu u kuhinji ispred krušne peći, a ložilo se samo ljeti. Dim se s tog ognjišta slobodno širio u potkrovlje jer je kuhinja bila bez stropa. Kuhalo se u željeznim loncima koji su se stavljali na vatru ili na tronožac. Najstariji se stanovnici sjećaju da su smrdili na dim kao ugljenari. Od kraja 19. st.

<sup>50</sup> "A kako češ im kuće raspoznati. Češke su bijelo krečene, s ne velikim čistim dvorom, a s ovelikim gnojištem i urednim gospodarskim zgradama, a kuće seljaka grčko-istočne vjere, ili kako im kažu "vlaške kuće" su crne bez dimnjaka, mnoge samo blatom omazane s velikim i neurednim dvorom..." (M. Ettinger, *Zaista vrlo poučno / Iz života doseljenika u Hrvatskoj /*, Katolički list, 52, 1901, str. 47).

<sup>51</sup> Sobotka, rujan 1928, str. 104-105.

<sup>52</sup> Samo je u izuzetnim slučajevima dimnjak u češkim kućicama završavao na tavanu ili je dim tamo bio odvođen samo limenom cijevi (Ivanovo Selo, br. 17). Prema Anežki Filipovoj, rođenoj 1890. godine u Brestovcu, za njene se mladosti kuhalo upravo u dimnjaku na tronožnom stalku. Ložište u dimnjaku zatvaralo se vratašcima.

<sup>53</sup> U kući Štěpána Voděrka u Brestovcu broj 363, građenoj 1908. od gline pomiješane sa svinjskom dlakom, još smo zatekli u kuhinji peć kubične forme od nepečenih opeka sa svodom u unutrašnjosti. Ispred peći stajala je kaljeva peć s dvjema pećnicama i željeznom pločom na nogama od opeke.

<sup>54</sup> Tako je na primjer u kući Fr. Vokála u Malim Zdencima br. 114, gdje se zimi zadržavaju u sobi jer je kuhinja tamna.

prednost daju štednjacima i stavljaju ih u kuhinju. Moderni se uređaji za grijanje polako uvode u upotrebu u suvremeno doba.

### Interijer

U kućama slavonskih Čeha sačuvao se i do danas gotovo u svim prostorijama pod od nabijene zemlje. Bila je to tradicija njihove domovine što su je tamo napustili oko polovine 19. st. Zadržao se čak i u kućama građenim još pedesetih godina.<sup>55</sup> Stanovnici starijih drvenih ili zemljanih kuća cijene ga jer ljeti ugodno hladi a zimi, kažu, grije. Brižne domaćice ga u kuhinji i sobi vlaže prema potrebi, katkad i nekoliko puta dnevno, da se ne diže prašina. Jednom u dva tjedna premazuje se žutom glinom, a tada se bijeli *podrovnávka* (crta na dnu zida).<sup>56</sup> Bolje stojeća poljoprivredna domaćinstva stavljala su pod od hrastovih dasaka već nakon prvog svjetskog rata i to u kuhinju i u sobu. To možemo posebno zapaziti u Kaptolu kraj Slavnoske Požege, gdje interijeri djeluju intimnije i uredenije.

S arhaičnim zemljanim podom obično korespondira drveni strop od dasaka (izuzetno i od sitnijih oblica); u pravilu pet greda je u sobi, a u kuhinji su grede, koje se ponekad zovu i *tetive*. Slični stropovi nalaze se i u svim ostalim prostorijama, ali s jednom ili dvije stropne grede. U sobi, ponekad i u kuhinji, strop je okrečen. Ako je pocrnio od dima, u najstarijim je kućama brižljivo prekriven papirom. Sve do dvadesetih godina zadržale su se u pojedinim kućama kuhinje i komore bez stropova. U to se vrijeme počinju graditi ravni stropovi bez izbočenih greda.

U prednjim sobama drvenih kuća, koje su sačuvane uglavnom u Ivanovom Selu, tram nosi stropnu konstrukciju. Tram s polikromiranim i profiliranim zaglavljem koje strši na zabatu, možemo još i danas opaziti u kućama od pletera domaćeg stanovništva. Kronogram na tramu, inače rijedak, bio je osobito cijenjen u češkim kućama. Ti datumi urezani u pravokutnike na sredini bočne strane trama smještaju te zgrade na početak posljednje četvrtine 19. stoljeća.<sup>57</sup> Na tramu visi električna svjetiljka.

Ožbukani *frajkované* zidovi sobe i kuhinje, u drvenim, zemljanim, a ponegdje i u zidanim kućama, samo su okrečeni (u prošlom stoljeću su se premazivali glinom). Pojedine domaćice ih ukrašavaju plavim valjkom ili kvadratima šahovske šablone izrađene kod kuće. U novogradnjama je uobičajen takav način ukrašavanja. Uz umivaonik se zid oblaže papirom.

Prozorski otvori, koji su simetrično dijelili zid pročelja, bili su u starim zgradama mali i četvrtasti, ali su se u novim kućama kolonista i domaćeg stanovništva, posebno od kraja 19. st., stalno povećavali. Osim nekoliko sačuvanih kuća od pletera koje su nastanjivali uglavnom Srbi, a katkada i stanovnici neke druge narodnosti, prozori na starijim kućama su već razmjerno visoki, dvokrilni; ugrađeni su samo s unutrašnje strane zida, imaju četiri do šest prozorskih stakala, zavjesu navučenu na prutiću ili konopcu i rebrenice u smeđoj ili nekoj drugoj boji, koje su na pročeljnom zidu zatvorene gotovo čitavog sparnog ljeta.<sup>58</sup> U novogradnjama su na širokim prozorima drvene rolete.

<sup>55</sup> Npr. Končenića br. 16, kuća St. Hladíka iz 1950. godine, posjed od 8 jutara.

<sup>56</sup> Glina se dobiva se od glinene zemlje *žloutky* izmiješane s pljevom i vodom; nanosi se u sloju od 50 cm, nabija, a gornji se sloj razrijeđenom glinom bez pljeve premazuje četkom.

<sup>57</sup> Ivanovo Selo br. 6: na tramu prednje sobe je urezana 1876. godina; u Horsknoj ulic 19 na tramu je 1878. godina, a ispod datacije na gornjoj je plohi urezan ukras u obliku tri psića.

<sup>58</sup> Dvokrilni drveni prozorski kapci osigurani kukom nazivaju se *šalufy*.

Prozore kao i vanjski dio hodnika ljeti ukrašava mnogo cvijeća. Dok je cvijeće u hodnicima obično u limenkama i raznim loncima, cvijeće na prozorima je u loncima za cvijeće. Zanimljivi su ručno oslikani lonci za cvijeće. Izrađenisu u Daruvaru prema staroj tradiciji donesenoj iz Češke.<sup>59</sup> Ti lonci za cvijeće nalaze se samo na prozorima slavonskih Čeha.

Svjetlost u glavnu sobu ulazi najčešće kroz tri prozora (dva u užem, a treći u dvorišnom zidu) dok ostale prostorije imaju po jedan ili dva; mali prozor komore štiti jednostavna mrežica. Ponegdje, primjerice na kući u Brestovcu br. 363 iz 1908. godine ili u Končanici br. 380, ispod stropa u dvorišnom zidu kuhinje sačuvao se otvor veličine 5 x 10 cm za ozračivanje prostorije koji zovu *luftnik*.<sup>60</sup>

Ulazna su vrata većinom smještena oko sredine dvorišnog zida i vode u predsoblje ili, u novijim zgradama, u kuhinju. Osim vrata stolarske izrade sačuvala su se i prurčno izrađena vrata od zbijenih dasaka. Najčešće su visila na šarkama i bila obojena smeđom bojom (ustaljeni razmjer 60 x 170 cm). Dovratnici su se do sada sačuvali samo u starijim zgradama, a ponegdje samo na ulazu u komoru.

Opremljenost i uređenje kuća slavonskih Čeha nosi lokalno obilježje. Razumije se da su u tome osim domaćih majstora sudjelovali i obrtnici iz Češke. Kolonisti su sa sobom iz domovine dovozili stvari za osobnu upotrebu, neophodno posuđe i najnužnije oruđe. Od kućnog inventara uzimali bi sa sobom u novu domovinu oslikanu škrinju ili ormar svojih roditelja, djedova i baka,<sup>61</sup> slike svetaca (sačuvalo se nekoliko slika na staklu),<sup>62</sup> fotografije, ili neke obiteljske uspomene.<sup>63</sup> Neki od ovih predmeta i sada se još nalaze u češkim domaćinstvima i vrijedni su dokumenti prvih teško proživljenih dana doseljenika u novoj sredini.<sup>64</sup>

S obzirom na opremljenost i raspored interijera čeških kuća, moguće je razlikovati približno tri razvojna stupnja: interijeri iz prve četvrtine našeg stoljeća (čak i s nekim predmetima iz 19. stoljeća), interijeri uređeni na kraju dvadesetih i u tridesetim godinama i interijeri iz poslijeratnog razdoblja. Između ovih stupnjeva nema neke oštre granice jer se u mnogim domaćinstvima međusobno miješaju stariji dijelovi namještaja s novijima unutar jedne ili više stambenih prostorija. Određenom razvojnom stupnju odgovara način rasporeda namještaja u stanu. U starijim se kućama do određene mjere sačuvao tradicionalni način razmještanja pokućstva pa u njima prevladava inventar stariji od pola stoljeća.

U glavnoj sobi *seknici*, koja je namijenjena više spavanju nego dnevnom boravljenju, stol - smješten tradicionalno u kutu - premiješta se između pročeljih prozora, a u novije uređenim interijerima seli na sredinu prostorije.<sup>65</sup> Duž kraćeg zida stoji klupa s naslonom, a uz stol se osim klupe nalaze i stolice. Kreveti su smješteni uz duže zidove. U

<sup>59</sup> Vl. Scheufler, *Hrnčářství jugoslávských Čechů na Daruvarsku*, "Česky lid", 56,1969, str.93 i dalje.

<sup>60</sup> Na broju 38 je taj otvor kružnog oblika promjera 15 cm.

<sup>61</sup> Na primjer, oslikana škrinja (s motivima patke) iz Pule u Klatov otprilike iz druge polovine 19. stoljeća, Kaptol, Crkvena ulica 299, vlasnik Fr. Tauš; tamnozeleno škrinja s dvokrilnim vratima ukrašena cvjetovima u tamnocrvenim poljima iz Luštic iz okolice Mlade Boleslave iz 1790. do 1840, vlasnik S. Hradec, Trojglav, Masarykova 15. Među oslikanim dijelovima namještaja našli smo u obitelji J. Marečka (Kaptol, Za hradem 241, posjed od 12 jutara) tamnosmeđu škrinju za namirnice (*špajz*) preseljenju u *magacin* i dr.

<sup>62</sup> Na primjer u Ivanovom Selu ili Dolanima.

<sup>63</sup> Na primjer oslikana staklenka s oznakom 1761. godine (iz okolice Luštic, vlasnik S. Hradec, Trojglav, Masarykova 15).

<sup>64</sup> Nakon stotinu godina bio je dio tih predmeta zajednički izložen u Slavonskoj Požezi (usporedi J. Vařeka, *Slavonie e Češi*, *Národopisné akuality* 9,1972, str.156).

<sup>65</sup> Stariji su stolovi konstrukcijski jednostavni: stolna daska je pribijena na kozla (*kozlíka*).

drugom ili trećem razvojnom stupnju središnji dio prostorije zauzimaju bračni kreveti, a sa strane se nalaze noćni ormarići pa nastaje spavaća soba. Od ostalih dijelova tradicionalnog mobilijara u sobi se nalaze jedan ili dva dvokrilna ormara za odjeću tzv. *jarmary*, nabavljeni u siromašnim domaćinstvima tek na početku našeg stoljeća,<sup>66</sup> ormarić *jarmaka* za rublje s dvokrilnim vratima i gornjom ladicom, kolijevka ili češće drveni krevetić,<sup>67</sup> polica s ručno vezenim ručnikom, šivaća mašina, vješalica i sl. Zidovi su ukrašeni uokvirenim slikama svetaca obješenim iznad kreveta, između prozora ili na drugim zidovima, fotografijom maršala Tita i obiteljskim fotografijama. Ove ukrase dopunjuju negdje porculanski kipovi sakralne i svjetovne tematike (djevoja Marija, plesačice, životinje i sl.), složeni na ormaru za rublje, ormarima ili stolu prekrivenom stolnjakom. Na zidovima su i kalendar, ogledalo i sat.

Ljeti je iza poluzatvorenih rebrenica ugodna hladovina i polumrak. Udobni široki kreveti su uredno napravljeni, a na njima su teške blazine s prugastim navlakama i velikim jastucima. Ove sobe ne služe samo za spavanje već i za smještaj nekih namirnica kao što su voće, povrće, zimnica i sl. Na daruvarskom području, gdje su interijeri siromašniji nego u Kaptolu, češće se susreće neskladan raspored namještaja.

Inventar kuhinje, u kojoj se osim kuhanja boravi a negdje i spava, sastoji se od ustaljenog namještaja i opreme kao što je stol sa stolicama bez naslona (*štokrlaty*) i stolicama,<sup>68</sup> klupa, kuhinjski ormarić (tamo gdje ga dosada nema suđe visi po zidovima, lonci stoje na klupici ili na podu kraj peći), krevet, te police ugrađene u zidu i dr.<sup>69</sup> Veoma su omiljene češke i hrvatske "kuharice" (kuhinske zidne tkanine s natpisom). Za sušenje manjih tekstilnih predmeta služila je motka ili čitava lepeza štapova koji su se nalazili iznad štednjaka. Kraj njega na panju, su kanta s vodom i umivaonik, ako nisu u predsoblju.

Najjednostavnije je uređena komora namijenjena spremanju namirnica i oruda; krumpir se po mogućnosti sprema u drugu tamnu komoru. U komori su police, ormarić za hranu, škrinja za žito i brašno (*kisňa na mouku*), posuda s posijama, škrinja za prekrupu, negdje burad s vinom; na stropu visi polica za kruh (*vešák*), na zidu stara odjeća, ponegdje čak i stol. Na podu je mnogo raznih lonaca, suđe, *vošatky* od ražene slame, košare s voćem i povrćem, na gredi su povješane košare, torbe, slanina i dr. U mnogim je domaćinstvima u komore uvedena električna struja, a u ostalima su i danas petrolejke. Iz komore ljestve vode na tavan.

Bogatija imanja imaju dvije sobe, od kojih jednu smatraju reprezentativnom; pripremljena je za goste, bogatije je opremljena i uređena. Zemljani je pod je u njoj zamijenjen drvenim, ponegdje prekriven tepihom. O. Sobotka je poslije prvog svjetskog rata primijetio da se u svim sobama i kreveti i ormarići prekrivaju bijelim vezenim prekrivkama; nerijetko je u ratarskim porodicama vidio umjetnički ispletene ukrase od zobenog ili pšeničnog klasja, ponekad i vijence žita ispletene na svršetku žetvenih radova i obnavljane

<sup>66</sup> Negdje stoji koso u uglu.

<sup>67</sup> U siromašnim domaćinstvima imali su samo jednostavni daščani ležaj.

<sup>68</sup> U nekim se selima pred drugi svjetski rat proširio niski mesarski stol zvan *štok*, koji se upotrebljavao za rad i objedovanje. Konstrukcija je vrlo jednostavna: četiri noge od bagremovog drva, gornja daska od bukovine.

<sup>69</sup> U nekim domaćinstvima, kao na primjer, kod I. Jesenaša u Otkopima br. 37 pronašli smo obješenu nad štednjakom drvenu soljenku domaće izrade (u krugu je urezana šestokraka zvijezda, godina 1926. i inicijali JD = Josef Daneš), a drugdje i drvene *kořenky* i drugo. Danas su vrlo raširene tzv. *kopané* - okrugla korita od mekog drva (vrbovine) koja su kupljena od cigana. U domaćinstvima ima relativno malo staklenih predmeta za svakodnevnu upotrebu.

poslije svake žetve. Soba za dnevni boravak, koja ima tu namjenu samo ako je kuhinja mala, ukrašena je reprodukcijama, fotografijama i slikama svetaca, koje kod iseljenika nisu osobito omiljene. Tu je i zidni kalendar s listovima koji se kidaju a iza kojeg se stavlja cvijeće, blagoslovljeni stručci, klasje žita i sl. Namještaj u sobi je jednostavan, obično od tvrdog drva.<sup>70</sup>

Sitni popravci u kući, bojenje stupova trijema, prozorskih okvira, krečenje zidova, obnavljanje donjeg dijela zida koji je u ovim kućama bio obojen i slični sitni radovi obavljaju se još i danas na daruvarskom području u većini kuća na kraju rujna ili na početku listopada, prije seoskog crkvenog goda.<sup>71</sup>

Noviji interijeri, uređivani poslije drugog svjetskog rata, imaju, razumije se, bogatiji inventar u koji osim suvremenog namještaja i sagova spadaju i hladnjak, televizor, stroj za pranje rublja i sl. Većinom ih posjeduju bolje situirane poljoprivredne ili poljoprivredno-radničke obitelji, uglavnom mladih ljudi.<sup>72</sup> Novogradnje se najčešće postepeno opremaju suvremenim namještajem i inventarom, zavisno od financijskih mogućnosti vlasnika.

### Dvorište

Za razliku od navika u staroj domovini, smještenoj znatno sjevernije, ovdje se od proljeća do jeseni više živi izvan kuće, uglavnom u dvorištu i u zasjenjenim hodnicima ukrašenim s mnogo cvijeća. Dvorište s kućom i gospodarskim zgradama malog i srednjeg ratarata iskorišteno je i bučno radilište, gdje u razdoblju ubiranja plodova intenzivna aktivnost završava tek u kasnim večernjim satima. Može se reći da su Česi u Slavoniji izgubili onu granicu između kuće i dvorišta koju su imali njihovi preci.

Dvorišta su pravokutna, relativno slobodna, pregledna i pravilna. U proteklih sto godina kod domaćeg stanovništva su od dvorišta s nepravilno raspoređenim objektima nastala dvorišta ogradena pravilno razmještenim gospodarskim zgradama. Teško je jednoznačno odrediti tip slavonskog dvorišta jer ono dispozicijski čini prijelaz između dvo- i trostranog dvorišta. Osnovni je tip dvorište s kućom zabatom okrenutom prema cesti na koju se najčešće nastavlja staja. Štagalj, slično kao i u srednjoevropskom području, poprečno zatvara stražnji dio dvorišta s malim ili većim odstupanjem od glavnog kućnog trakta. Druga uzdužna strana dvorišta, paralelna s kućom, popunjena je manjim objektima, kao npr. krušnom peći, bunarom, spremištem za kukuruz, peradarnikom i svinjcima smještenima u drugoj polovini ove osi. U stražnjem dijelu dvorišta nalaze se suša, gnojište i stogovi slame. U prvoj varijanti ovog tipa dvorišta svi su gospodarski objekti poredani u jednoj osi iza kuće u dubinu dvorišta ovim redom: staja, štagalj, suša (kao npr. u Brestovcu, a djelomično i u Dežanovcu). Iznimka su manje zgrade: peć, svinjac i sl.

Druga se varijanta razlikuje se od osnovnog tipa po tome što se staja ne nastavlja na kuću, već u duhu stare slavenske tradicije, stoji samostalno u stražnjem dijelu dvorišta u uzdužnoj osi nasuprot kući. U posljednjoj i najmlađoj varijanti, raširenoj na bjelovarskom području (Ludina, Trojeglava i drugdje) staja se spaja sa štagljem pod zajednički krov i čitav

<sup>70</sup> Sobotka, listopad 1928 (sv. 3), str. 104-107.

<sup>71</sup> Točnije rečeno, uglavnom u petak koji prethodi nedjelji nakon sv. Václava.

<sup>72</sup> Na primjer moderan namještaj četverosobnog stana mlade obitelji Valovih u Starom Petrovom Selu, br. 468.

je taj kompleks smješten iza obiteljske kuće ili češće straga, u poprečnom smjeru zatvara dvorište. Na to se dvorište u svim tipovima imanja nastavlja voćnjak (šljive, kruške, jabuke) sa gredicama povrća, a negdje (Mali i V. Zdenci) i polje vlasnika imanja. Dvorište, isto kao i vrt ispred kuće nastao negdje poslije 1900-te godine, i danas je na češkim imanjima ograđeno pletenim plotom;<sup>73</sup> ulaz u dvorište s prednje (katkad i sa stražnje strane) zatvara niska dvokrilna kapija. Prilazni putovi poljima, koja se nalaze iza imanja, većinom su seoski putovi *sokáky*; a osim njih u katastru općine postoje i općinske ceste nazvane *vobčinské*. Za sparnih ljeta boravak u dvorištu čini ugodnijim sjena vlašskog oraha ili nekog drugog velikog stabla koje raste u blizini bunara ili vinova loza koja se penje po svodu trijema.

Slavonska dvorišta su razmjerno otvorena i vidi ih se dobro s ceste a djelomično i od susjeda. Ta činjenica utječe na psihu stanovnika, što su potvrdili oni slavonski Česi koji su se poslije 1945. godine vratili u rodni zavičaj. Smjestili su se u dva bivša njemačka sela u južnoj Moravskoj, gdje postoje imanja s malim zatvorenim dvorištima. Za reemigrante su ova dvorišta bila tuđa i tako su negativno utjecala na njihovu psihu, da su neki od njih zaposjeli dva mala susjedna imanja i rušeći granične objekte napravili od njih veću i prostraniju cijelinu.<sup>74</sup>

Tako opisano dvorište češkog imanja s tri varijante vjerojatno se pojavljuje u određenim geografskim ili gospodarsko-socijalnim uvjetima sa sitnim lokalnim odstupanjima. Tako npr. u selu Lipovci dvorišta su upadljivo duga, a njihovu dužinu još više pojačava položaj štaglja, koji je zbog sigurnosti smješten dosta straga. Nije nezanimljivo da u ovom češkom selu nisu prihvaćeni otvoreni trijemovi, koji su karakterističan znak dvorišta u ostalim selima sve do današnjih dana.

Otvoreni trijemovi često nedostaju na kućama bjelovarskog područja,<sup>75</sup> gdje su u usporedbi sa slavonskim imanjima dvorišta manja, imaju uvijek ulaz i sprijeda i straga. Ako stražnjem ulazu smeta staja sa štagljem, prolazi se kroz središnji dio štaglja (koji služi za mlaćenje žita). S obzirom na veličinu dvorišta, ovdje se staje sa štagljem često nalaze otraga na poprečnoj osi. Ovaj način izgradnje usvojen je tek u zadnjim desetljećima jer su se na početku 20. stoljeća te staje zbog nedostatka drugih mogućnosti mijenjale u nastambe. Time su se dvorišta sužavala, a staje su se gradile do štaglja. I danas se tu mogu naći nepodijeljena široka dvorišta sa stajama iza nastambe ili nasuprot njoj.

Može se zaključiti da su se izgradnja čeških dvorišta i njihov raspored u Slavoniji prilagodili navikama domaćeg stanovništva koje je mjestimično zadržalo tragove nekadašnjeg grupiranja objekata. Dvorišta na češkim imanjima na bjelovarskom području varijanta su slavonskih, a odgovaraju lokalnoj sredini. Kazivači svih tamošnjih narodnosti slažu se u mišljenju da su se dvorišta češkog i domaćeg stanovništva razlikovala gotovo do 40-ih godina po urednosti i čistoći.<sup>76</sup> Česi su iz domovine donijeli sa sobom poznavanje pravilnog dvorišta, čemu se kasnije usmjeravalo i slavonsko imanje. Kolonisti su pridonijeli

<sup>73</sup> Ostaci pletenih plotova raspostranjeni još na kraju prošlog stoljeća, sačuvali su se u vrtovima i u gospodarstvima seoskog stanovništva.

<sup>74</sup> J. Vařeka, *Stavbení vyvoj a bytová kultura družstvení vesnice v jihomoravském pohraničí (Jiřice u Miroslavi-Mišovice, okres Znojmo)*, "Česky lid" 60, 1973, str.179.

<sup>75</sup> Slično kao i u okolici Zagreba i ovdje ulaz u kuću štiti nadstrešnica s jednom kosinom poduprta s dva stupa. Istovjetno je stanje utvrđeno i u Ludini.

<sup>76</sup> Zanimljivo je da se i na zajedničkim grobljima već na prvi pogled razlikuje češki, odnosno hrvatski dio od srpskog, gdje su grobovi s drvenim križevima obrasli travom. Razlog je tomu vjerojatno u vjerovanju pravoslavnih Srba da se o mrtvima više ne moraju brinuti.

ovom razvoju premda u novoj sredini u pravilu više nisu gradili spremište, tipičnu zgradu imanja u Češkoj.<sup>77</sup> Žito, brašno i kukuruz spremaju uglavnom na tavan. Takav način spremanja žita već su poznavali, a usvojili su samo izraz *tavan*. Od domaćeg stanovništva su osim nekih manjih objekata preuzeli prije svega spremište za žito i kukuruz, kao i novo vanjsko pohranjivanje slame.

### Gospodarski objekti

Staja (*chlív*, na bjelovarskom području i *maštal*) nema uvijek na dvorištu potpuno istovjetan položaj. Slično kao i kuća građena je od hrastovine (ili stavljanjem grede na gredu ili konstrukcijom sa žljebovom okosnicom) ili od gline. Novije staje su zidane i s nešto većim prozorima na dvorišnom zidu. Streha je dvostrešna, nosi je sistem krovnih greda, a pokrivena je nezapaljivim materijalom. U daščanim zabatima urezani su otvori za ubacivanje sijena na tavan. U konstrukciji starijih staja, zanimljiv je krov sa uzdužnim motkama pod grebenom nazvanih *vetrnák*, što i svojim nazivom podsjeća na stari oblik krova u Chodskoj (Otkopi br.37). Pod od nabijene zemlje zamijenjen je ponegdje drvenim ili popločen opekom. Drveni strop s otvorom za tavan leži na jednoj ili dvjema gredama. Na drvenim potpornjima uz stražnji duži zid nalaze se drvene ili izdubljene jasle s potpornim stupovima od bukovine, a iznad njih vise ljestve za sijeno, kukuruzovinu (*koruzovinu*) i sl. U novijim su stajama drvene jasle zamijenjene kamenim. Za stelju se upotrebljava slama, kukuruzovina ili suho lišće skupljeno u okolnim šumama. Na manjim, a obično i na srednjim gospodarstvima, krave, konji i njihova mladunčad smješteni su u jednoj te istoj staji (krave su od konja odvojene drvenom pregradom). Srednje imućni poljoprivrednik prosječno goji četiri do šest krava i par konja. Hrana se za stoku kuha na ponekim imanjima u kotlu koji visi ispod niske strehe ognjišta uz krušnu peć (Dežanovec 253).

Bogatiji češki i hrvatski seljaci, s posjedom većim od 20 jutara zemlje, imali su na svojim imanjima sluge i sluškinje koji su spavali na primitivnim krevetima. Takav krevet, zbijen od dasaka, visio je metar ispod stropa ili je stajao na podu staje. Na njega se prostrla slama ili sijeno koje se prekrilo dekom.<sup>78</sup> Sluškinje su najčešće spavale u komorama.

Spavanje u staji (ponekad i u štaglju) nije bilo uvjetovano samo društvenim odnosima (seljak-sluga) već negdje i prepunom kućom. Po I. Veltruskom u kući na br. 39 u Gornjem Daruvaru živjelo je ukupno dvanaest osoba (od toga desetero djece), pa su momci spavali izvan kuće. Kazivač još i danas ljeti spava u štaglju, a zimi u staji.

Gnojište, koje je u uskoj vezi sa stajom, smješteno je iza nje ili u njezinoj blizini u stražnjem dijelu dvorišta. Taj se dio dvorišta posljednjih godina odvaja ogradom od prednje polovice koja ostaje slobodnom. Gnojište je razmjerno plitko (oko 50 cm), a ponegdje nije ni ograđeno. Ponegdje je do njega dovedena gnojnica iz staje. Tik do njega stoji daščani zahod s niskim krovom.

Štagalj ima u tlocrtu dvorišta ustaljeniji položaj od staje. Drveni štagljevi građeni su od hrastovog a djelomično i od bukovog drva (ponekad i od bagremovog) stavljanjem

<sup>77</sup> Sa *špejcharem* za žito, građeni od nepečanih opeka (*bachor*), povremeno smo se sretali na nekim češkim gospodarstvima, kao na primjer u Dežanovcu, broj 354 (Fr. Šlima, posjed od 12 jutara).

<sup>78</sup> Mnogo se najamnih radnika nastanilo u Brestovcu, gdje baka kazivača V. Rába (rod. 1934) nije kao sluškinja smjela cijele zime stupiti u kuhinju; ruke si je navodno grijala pod kraljlim repom.



grede na gredu ili konstrukcijom sa žljebnom okosnicom (*panty*).<sup>79</sup> Na nekim siromašnijim češkim imanjima nalazimo i štagljeve od pletera (Brestovac 313, J. Kral, posjed od 10 jutara). Noviji su štagljevi zidani ili poluzidani (prostor između stupova nosača čitave zgrade popunjen je drvom). Zabati dvostrešnih krovova štagljeva popunjeni su daskama ili su potpuno otvoreni. Kod štagljeva su se sačuvali poluskošeni ili skošeni slamnati krovovi.<sup>80</sup> Unutrašnji dio štaglja poprečno je podijeljen na središnji dio u kojem se mlatilo žito (kaže se i *úvoz*), a zatvara se visokim dvodjelnim vratima na kojim su vratašca za prolaz ljudi, te na sjenike lijevo i desno od središnjeg dijela štaglja (*prístodolek*, *stodola*, *perna*, *parma*, *párma*).<sup>81</sup> Na većim imanjima štagljevi imaju dva središnja dijela. Dio za mlaćenje odvojen je od sjenika temeljnom gredom (*podsek*) ili niskom, drvenom ili zidanom ogradicom zvanom *voploten*. Pod središnjeg dijela štaglja uvijek je od nabijene zemlje dok u sjenike neki ljudi na pod stavljaju daske položene na panjeve. Štaglju je dograđen pljevnjak (*plevňák*) s niskom strehom (ako nije smješten u štaglju). Isto je tako dograđena i suša kamo se ljeti u nekim krajevima pohranjuje krumpir a zimi su smještena seoska kola i poljoprivredni strojevi. Štagalj služi pretežno za odlaganje sijena (nekad i slame za krmu), koja se stavlja i na letve iznad središnjeg dijela štaglja, a zovu ih i *vodr*.<sup>82</sup> Za razliku od Češke, slama se tu stavlja u stogove neizostavne dijelove svakog dvorišta ili vrta. Česi su ovaj način spremanja slame preuzeli od domaćeg stanovništva; u Češkoj su mu pribjegavali samo u slučaju nužde na velikim gospodarstvima.<sup>83</sup> U središnji dio štaglja privremeno se smješta krmivo, seoska kola i sl. Nekad se na tom prostoru mlatilo cijepovima, ali poslije uvođenja vršilica žito se vrši na prostoru iza štaglja, *na place*. U nekim selima (Otkopi) mlatilo se cijepovima i na dvorištu. Na letvama iznad središnjeg dijela štaglja (*na rihne*) kukuruz se suši slično kao i na tavanu.

Čini se da su upravo doseljenici pridonijeli rasprostranjenosti štagljeva, koji su prije njihova dolaska postojali kao zgrade od pletera ili ih uopće nije bilo. Tako je npr. 80-tih i 90-tih godina otac Jana Dedere, koji je bio tesar, gradio u Jazveniku i njegovoj okolici pretežno štagljeve i krovove. Češki štagljevi su ovdje djelomično izgubili svoju prijašnju namjenu spremišta za slamu. Pod utjecajem lokalnih običaja slavonski Česi slažu u dvorištu slamu u stogove, koji čine siluetu ovdašnjih imanja. U Čeha koji su naselili dijelove Južnog Banata štagalj je pod utjecajem lokalne tradicije posve iščezao.<sup>84</sup> Ali i u Hrvatskoj se izmijenio odnos Čeha prema namjeni štaglja, pa spremanje slame u štagalj, što su ga naučili od svojih predaka u domovini, smatraju prežitkom.

U selima gdje nije bilo gostionice sa dvoranom, štagalj se koristio kao društvena prostorija i u njemu su se održavali plesovi. To potvrđuje provjerena informacija iz Jazvenika.

*Podrum* je bio iskopan u štaglju ispod sjenika, ispod spremišta za kukuruz ili ispod

<sup>79</sup> Vodoravno postavljene grede s utorom, usađene suženim krajevima u stup s žlijebom (*falcem*), nazivaju se ovdje *draže* (od bukvovine, širine 3 i visine 15 cm).

<sup>80</sup> Snopovi slame se, s iznimkom prvog donjeg reda, slažu klasom prema dolje.

<sup>81</sup> Različita značenja istog prostora u pravilu odgovaraju nazivima u narječju kraja otkuda su potekle pridošlice.

<sup>82</sup> Strop nad onim dijelom štaglja gdje se mlati žito napravljen je od dasaka i poprečno položenih (nepribijenih) motaka.

<sup>83</sup> Obično se razlikuju *stohy* s kružnim temeljem i središnjim kolcem i tzv. *kamary* kvadratnog oblika. Iz stoga i kamara se zimi slama izvlači kukom s drškom dugom oko 160 cm. U Jazveniku kratku slamu požnjevenu kombajnom spremaju na tavan iznad staje.

<sup>84</sup> Vařeka 1973/74, str.56.

komore kamo se ulazilo kroz drvena vrata na zaklapanje. Zbog nepogodnog terena za kopanje (teška ilovasta zemlja), podrum nemaju sva imanja.<sup>85</sup> U kućama bez podruma krumpir spremaju u komori ili ljeti u suši. Krumpir za sadnju stavljaju u trap da bolje proklija. U dvorištu ili vrtu na rasprostrtu slamu naspe se u visini od jednog metra krumpir; hrpa se dobro obloži raženom slamom<sup>86</sup> na koju se naspe glina (zatrapa se) prethodno iskopana u prostoru oko trapa. U tako nastali jarak skuplja se voda koja se odvodi plitkim kanalom. Zračenje trapa omogućuju otvori. Tako se spremaju velike količine krumpira a ponegdje i krmna repa.

Podrumi sa svojim upadljivim ulazom u pročelnom zidu omiljeni su u hrvatskim i češkim kućama u Lipovljanima,<sup>87</sup> u moslavačkoj Ludini, Novoj Plavnici i drugdje. Smješteni su ispod glavne sobe ili ispod komore. U oba slučaja je ulaz sa stepenica zaštićen dvostrešnim krovom koji je smješten ispod pročelnog zida ili dvorišnog, ako je podrum ispod komore (Nova Plavnica). U podrumu je pod od nabijene zemlje, strop je drveni ili zidani. Podrum služi za spremanje vina, ponekad krumpira i sl. Upadljive ulaze preuzeli su Česi od lokalnog stanovništva.

Nisu bila prihvaćena češka spremišta, prvenstveno zidana, koja se javljaju već u srednjem vijeku u provincijama južne Češke. Takva drvena spremišta mogu se vidjeti u Ivanovu Selu iako se nisu proširila u većem obimu.<sup>88</sup> Česi su od Hrvata preuzeli spremišta za kukuruz i žito kao i naziv *hambar*. Ta su spremišta građena na zidanim stupovima približno 50 cm iznad zemlje konstrukcijom sa žljebovom okosnicom. Žito se sprema u prizemlju, a kukuruz pod dvostrešni krov. U potkrovlje se ulazi iz prizemlja ili iz zabatnog pročelja.

U dvorištu Čeha kao i domaćeg stanovništva, osim navedenih zgrada, nalaze se manji objekti: svinjci (*svince*), šupe (*kolny, šupy*), komora ili mala radionica (*verštat*), ljetna kuhinja, kokošinjac, bunar, spremište za drva (*drvárna*) i sl. Konstrukcija svih ovih zgrada je laka i jednostavna. Većinom se radi o prostoru koji je jednostavno prekriven niskom strehom.<sup>89</sup> Stogovi se mjestimično koriste za privremeni smještaj kola. Tako su npr. u Dolanima (selo Krčovina, br.87, posjed od 5 jutara) desnu stranu stoga (*kamary*) preuredili u kolnicu za smještaj kola, željeznih brana i drugog sitnog oruđa.<sup>90</sup> Neophodno je reći da se kod ovih manjih objekata na češkim imanjima nije primjenjivao pleter kao u domaćeg stanovništva, gdje možemo naći lijepo ispletene kokošinjce (*kokošnják*) i dr. Svinjci su drveni ili zidani, negdje su okrečeni, a u prednjem dijelu imaju mali ograđeni prostor zvan *tor* (objekt i ime preuzeti su od domaćeg stanovništva) za ljetni boravak prasadi. Ispod strehe ponegdje se sprema kukuruz (*kuruzára*). Trijem se koristi ne samo za neke poslove već i za

<sup>85</sup> Tako, na primjer, u Ivanovom Selu u ulici Kopec, gdje je 1968. godine na 40 gospodarstava samo u svakom desetom bio podrum.

<sup>86</sup> Raž se danas sije samo na malim površinama, uglavnom zbog slame za mlaćenje.

<sup>87</sup> Ulaz ovdje štiti prilično široki *gaňak*; zidovi podruma su napravljeni od stare pečene opeke veličine 18x33x8 cm.

<sup>88</sup> Drveni *hambar* stoji, primjerice, u Ivanovom Selu na gospodarstvu broj 35 (Josef Vízek, posjed od 18 jutara): pravokutnog je tlocrta, građen je na kat sa zaštitnim krovčićem na zabatnom pročelju, dvostrešnim krovom i krovnom gredom; prizemna *komůrka* (ili *podrum*) s ulazom na bočnom zidu služi za spremanje posuda s vinom i rakijom, a na katu, kamo se dolazi vanjskim drvenim stepenicama što vode od zabatnog zida preko balkonića, nalazi se bezstropna *sejпка na obilí*. Posred spremišta je prolaz (*pěšinka*) na čijim su stranama smješteni odjelci za pojedine vrste žita. Otprilike je iz druge polovice 19. stoljeća.

<sup>89</sup> Tako, su, na primjer, 46 u Starom Petrovom Selu broj 46 uredili ljetnu kuhinju prenošenjem štednjaka pod nadstrešnicu na dvorištu ispred krušne peći.

<sup>90</sup> Velična komore je 4x6, 5x4 a, kolnice 4x2x1,5 m.

odlaganje buradi i sl.<sup>91</sup> Pažnju zavređuju i bunari koji su u prošlosti bili zajednički i za nekoliko gospodarstava. Dok su noviji privatni bunari ponegdje smješteni zajedno s krušnom peći u prednjem dijelu dvorišta, odmah do trijema, stariji zajednički bunari su iskopani blizu međe sa susjedom. U Ludini su uzimali pitku vodu s izvora, a za stoku su nosili vodu iz rječice Toplice.<sup>92</sup> Bunari su duboki sedam, a češće i preko 10 m; zidani su kamenom ili opekama, a dno je obilježeno križem od hrastovine. Iznad bunara nalazi se drvena ili zidana ograda i vreteno pokriveno krovicom.<sup>93</sup>

Neke manje objekte vidimo i u vrtovima, primjerice, pčelinjake jednostavne drvene konstrukcije, podupirače za vinovu lozu (*brajda*) i dr. Pčelarstvo nije osobito rašireno i stoga se košnice sreću relativno rijetko. *Košnice* su od slame ili imaju drveni kostur sa stijenkama od slame prošivene rogozom; Česi su ih pravili sami ili su ih kupovali na sajmovima u Daruvaru. Ponegdje su u vinogradima (osim u okolici Daruvara) male zgrada za čuvanje oruđa, ponekad i za odmor, koje se zovu *klety*. Zanimljivi su i drveni mlinovi na vodeni pogon (*zádužný mlynac*, *vodenica*) domaćeg stanovništva sačuvani iznad Kaptola (jednog od posljednjeg je crtežom dokumentirao Josef Scheybal 1969. godine).

Za razliku od čeških krajeva, tu su uz cestu ili na raskršćima prilično rijetki poklonci ili kapelice. Zvonik od greda obloženih glinom stajao je u Ivanovom Selu (u gornjem dijelu obijen daskama, sa četverovodnim krovom i križem na vrhu), u Brestovcu, a do danas postoji u Gornjem Daruvaru<sup>94</sup> i u onim selima gdje nema župnih crkava. Radi se o zidanim zvoncima novijeg datuma. Potrebno je skrenuti pažnju na dvije pravoslavne drvene crkve na daruvarskom području: u Malim Zdencima<sup>95</sup> i kraj Ivanovog Sela u smjeru prema Rastovcu.<sup>96</sup> Obje crkve svjedoče o velikoj zanatskoj spretnosti i umjetničkom osjećaju domaćih tesara.

### Zaključak

Kad bismo sela koja istražujemo mogli vidjeti u doba dolaska Čeha, prije više od stotinu godina, vjerojatno bismo ih teško prepoznali. Naravno, bila su manja, razmjerno rijetko naseljena, a kuće su bile pretežno drvene sa slamnatim krovovima bez dimnjaka. Naročito su starinski izgledala njihova dvorišta s nejednako raspoređenim većim ili manjim gospodarskim zgradama jednostavne konstrukcije. U zadružnim gospodarstvima samo su komore činile ravni niz u dubini dvorišta. Kuće još u to doba nisu stajale uz cestu, već su bile

<sup>91</sup> Veličina hrastove posude (*kadečky*) od 5 hl izradene oko 1890. godine u Ivanovom Selu br. 33 (posjed od 22 jutra, Vít Havelka) ima donji promjer 80, gornji 100, a visinu 100 cm; opasana je s četiri kovana obruča.

<sup>92</sup> Voda se nosila na *vážkách* (motka duga 150-200 cm, sa strane su pričvršćeni lanci s kukama na kojima vise kovani kabli, zvani *kanty*). Bunari se nazivaju *U Benáků*, *U Pokornů* i *U mlejna*.

<sup>93</sup> U Ludini je Franjo Šuplika (rođen 1921) gradio poslije drugog svjetskog rata oko bunara poligonalnu ogradu od betona, koja je danas karakteristična za cijelo selo.

<sup>94</sup> Zvonik tu stoji s lijeve strane ceste koja vodi do Dežanovaca. Prema usmenoj predaji bio je postavljen oko 1919. godine na mjestu starijeg zvonika. Zvono, obješeno između četiri spojena stupa, nosi ime sv. Kryšpína. Štupovi su u gornjoj polovici oplatom od vjetra. Zvonik štiti krovic na četiri vode s križićem na vrhu, a ispod je nadstrešnica.

<sup>95</sup> Pravoslavna crkva pokraj škole u središtu sela ušorenom otprilike u smjeru istok-zapad. Izgrađena je pomoću konstrukcije s utorom, ožbukana i obijeljena. Jednobrajna, s polukružnom ogradom (a ne poligonalnom premda se radi o drvenoj zgradi čija je osnova u svetištu napravljena od kratkih temeljnih greda) i s okruglastim tornjićem iznad povišenog šireg trijema. Krovni je pokrov od šindre (s izuzetkom trijema gdje je krov pokriven limom). Crkva navodno potječe iz 16. stoljeća. Česi je nazivaju *Malý kostelík*, a Srbi *Mala Gospa*.

smještene u sredini dvorišta. Nastojanje i trud kolonista - naravno, ne samo Čeha - pridonijelo je demografskom i arhitektonskom razvoju ovih lokaliteta i davalo im u prvoj fazi i određenu dinamiku. Iako su - kako danas često piše u stručnoj literaturi - kolonisti potjecali iz pauperiziranih slojeva seljačkog stanovništva i nisu bili nositelji bogate seljačke kulture, ipak su donijeli sa sobom osim konkretnih predmeta i određene predodžbe iz područja kulture i proizvodnje, koje su u početku nastojali doslovce provoditi u novoj sredini. Neke progresivne elemente prihvatilo je od njih domaće stanovništvo, prvenstveno u području zemljoradnje. Istodobno, oni su prihvatili niz drugih kulturnih pojava iz ovdašnje, stoljećima provjerene tradicije osobito iz područja kulture stanovanja. U vrijeme našeg istraživanja, na kraju šezdesetih godina, akulturacijski proces u narodnom graditeljstvu čeških doseljenika već je toliko napredovao da je, s iznimkom terminologije, teško razlikovati importirane pojave od pojava lokalne provenijencije. No sigurno je da su težnje kolonista bile povezane s naprednim promjenama narodne kuće i njenim daljim razvojem. Akulturacijski se proces i dalje intenzivno nastavlja svojim prirodnim i zakonitim putem. Podređuje mu se moderna izgradnja u kojoj iščezavaju posljednji elementi etniciteta, koji još žive u oblasti duhovne kulture.<sup>97</sup> Ali - uz male iznimke - ni u staroj seoskoj gradnji danas već sasvim sigurno nećemo moći razlikovati imanje češkog od imanja hrvatskog ili srpskog seljaka, kako je to bilo moguće za vrijeme daruvarskog svećenika M. Ettingera. Sela s pretežno asfaltiranim cestama sjaje bijelim fasadama svojih kuća u čijim se vrtovima i sjenovitim trijemovima uzgaja cvijeće. Dvorišta su čišća, u jesen prepuna ubranih plodova: paprika, rajčica, dunja, dinja, bundeva *turkyně* (*siráčů*). Akulturacija je potpuno prožela kulturu stanovanja čeških doseljenika i ujedno obogatila sav prisutni etnos.

<sup>96</sup> Drvena obijeljena crkvice na groblju sv. Mitra iz 1732. godine; kraj crkve je prostorija za odlaganje kola za lijes, izgrađena u konstrukciji pomoću utora.

<sup>97</sup> I. Heroldová, *Akulturační proces české menšiny v Chorvatsku*. "Národopisné aktuality", 5, 1968, str. 10. Vidi i: I. Heroldová, *Výzkum české menšiny v Jugoslávii 1965-1967*, "Český lid", 56, 1969, str. 79 i dalje.



1. Skupina kuća uz ulicu u Končanici (okrug Daruvar). Foto J. Auerhanh, 1914. (vlasnik negativa Narodni muzej u Pragu)



2. Pogled na Crkvenu ulicu u Kaptolu od broja 299. Foto J. Vařeka, 1969.

3. Pogled na ulicu u Krivaji (okrug Novska) od br. 33; u prošlosti selo s češkim stanovništvom. Foto J. Vařeka, 1971.





4. Pogled iz dvorišta na kuću od nepečene opčke, sagrađenu oko 1900. Kaptol, Crkvena ul. 299, u prošlosti posjed od 11 jutara, vlasnik Fr. Tauš. Foto J. Vařeka, 1969.

5. Kuća od utorenih oblica iz 1879, Ivanovo Selo (okrug Daruvar) Kopec br. 26, vlasnik J. Sedláček. Foto J. Vařeka, 1968.





6. Čardak, zadružna kuća od oblica građena oko 1750, Lipovljani (okrug Novska), Kolodvorska ul. 42, vlasnik M. Karlovac, posjed od 14 jutara. Foto J. Vařeka, 1971.

7. Novo i starije češko kućište u Starom Petrovom Selu br. 468 i 46. Foto J. Vařeka, 1970.







4. Pogled iz dvorišta na kuću od nepečene opeke, sagrađenu oko 1900. Kaptol, Crkvena ul. 299, u prošlosti posjed od 11 jutara, vlasnik Fr. Tauš. Foto J. Vařeka, 1969.

5. Kuća od utorenih oblica iz 1879, Ivanovo Selo (okrug Daruvar) Kopec br. 26, vlasnik J. Sedláček. Foto J. Vařeka, 1968.





8. Kuća predsjednika Česke besedy E. Svobode u Kaptolu, Malec br. 181, posjed od 6 jutara. Sagradili je Hrvati 1929. Foto J. Vařeka, 1969.

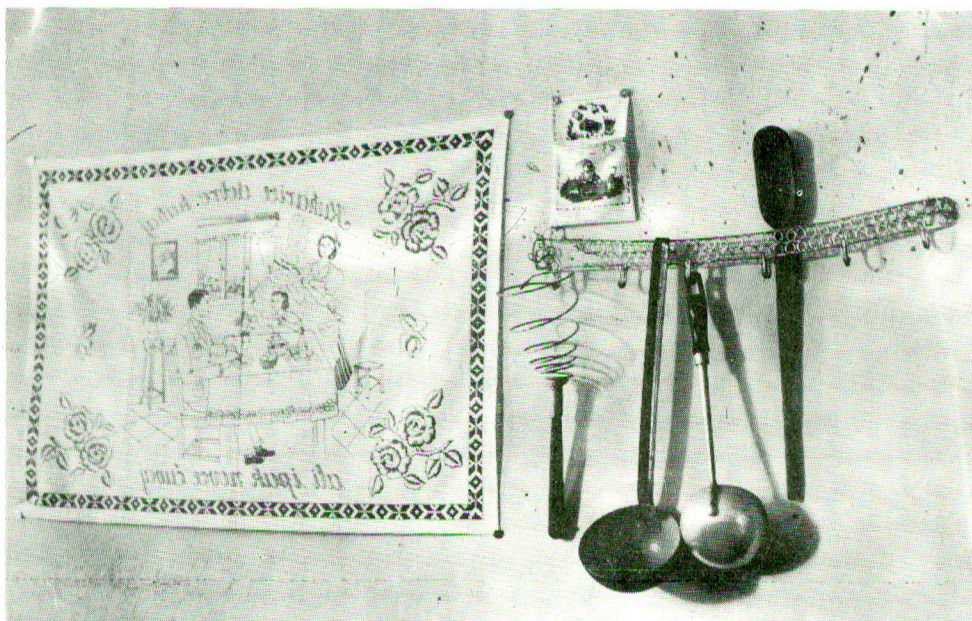
9. Kuća sa zidovima od pletera (dio uz kuhinju od utorenih oblica iz polovine 19. st, Dežanovec (okrug Daruvar), br 202. Vlasnik R. Borsos, posjed od 5 jutara. Foto J. Vařeka, 1966. (Vlasnik fotografije Ustav pro etnografii a folkloristiku Československé akademie ved v Praze)





10. Zidana zadružna kuća u Kaptolu (okrug Sl. Požega), Crkvena ul. 138, vlasnik J. Pisarović, posjed od 13 jutara. Foto J. Vařeka, 1969.

11. Hrvatska "kuharica" u kuhinji Čeha V. Vale, posjed od 11 jutara. Foto J. Vařeka, 1970.





12. Unutrašnjost kuhinje, Staro Petrovo Selo br. 46, vlasnik V. Vala, posjed od 11 jutara. Foto J. Vařeka, 1970.



13. Kuhinja St. Hladíka u Končanici br. 16, posjed od 8 jutara. Foto J. Vařeka, 1969.

14. Krušna peć na dvorištu V. Vale u Starom Petrovom Selu br. 46, posjed od 11 jutara. Foto J. Vařeka, 1970.





15. Počenje rakije na kućištu A. Fialové u Ivanovom Selu, Kopec br. 40, posjed od 14 jutara. Kuća je građena 1927. Fotó J. Vařeka, 1968.

16. Kolnica u kamari i štagalj od drvene građe u zadnjem dijelu dvorišta T. Vodvárkové. Ivanovo Selo, Zagrebačka ul. 14. Foto J. Vařeka, 1969.





17. Manje gospodarske zgrade u zadnjem dijelu dvorišta St. Hladika, Končanica br. 16 (8 jutara).  
Foto J. Vařeka, 1969.

18. Kapelica u Starom Petrovom Selu. Foto J. Vařeka, 1970.



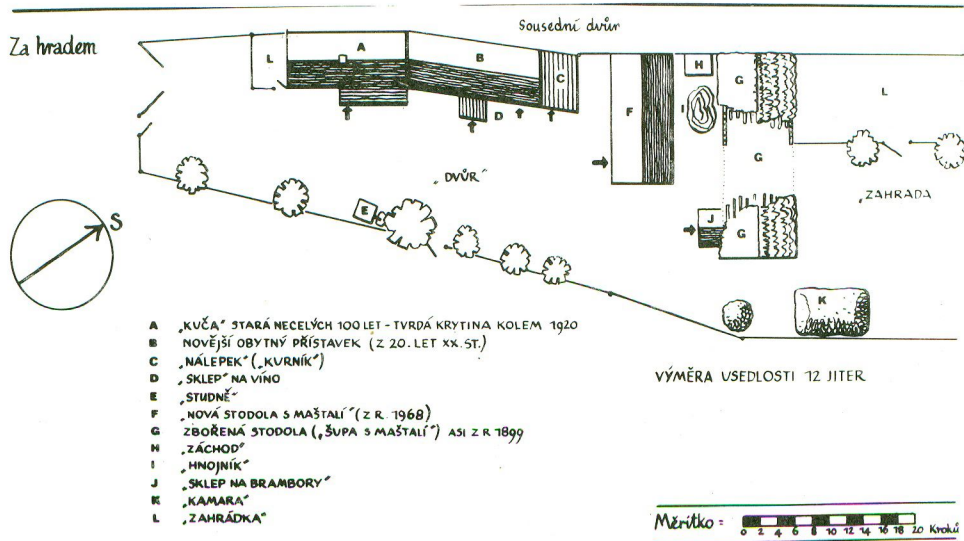


15. Pečenje rakije na kućištu A. Fialové u Ivanovom Selu, Kopec br. 40, posjed od 14 jutara. Kuća je građena 1927. Fotó J. Vařeka, 1968.

16. Kolnica u kamari i štagalj od drvene građe u zadnjem dijelu dvorišta T. Vodvárkové. Ivanovo Selo, Zagrebačka ul. 14. Foto J. Vařeka, 1969.



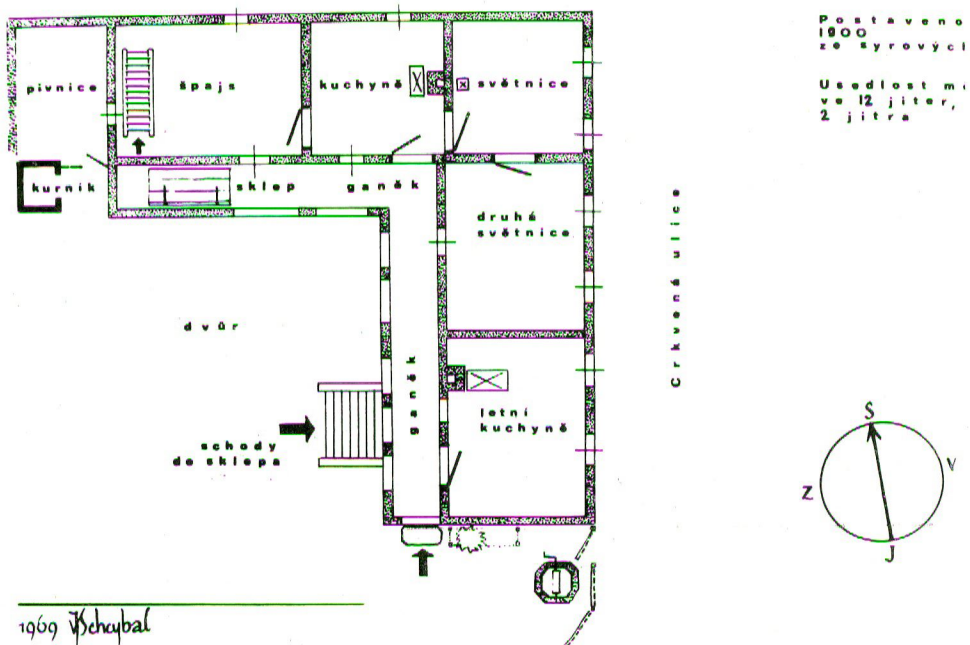




1969 Šcheybal

19. Kúčište Josefa Marečka u Kaptolu br. 241, posjed od 12 jutara; situacija. Crtao J. Scheybal 1969.

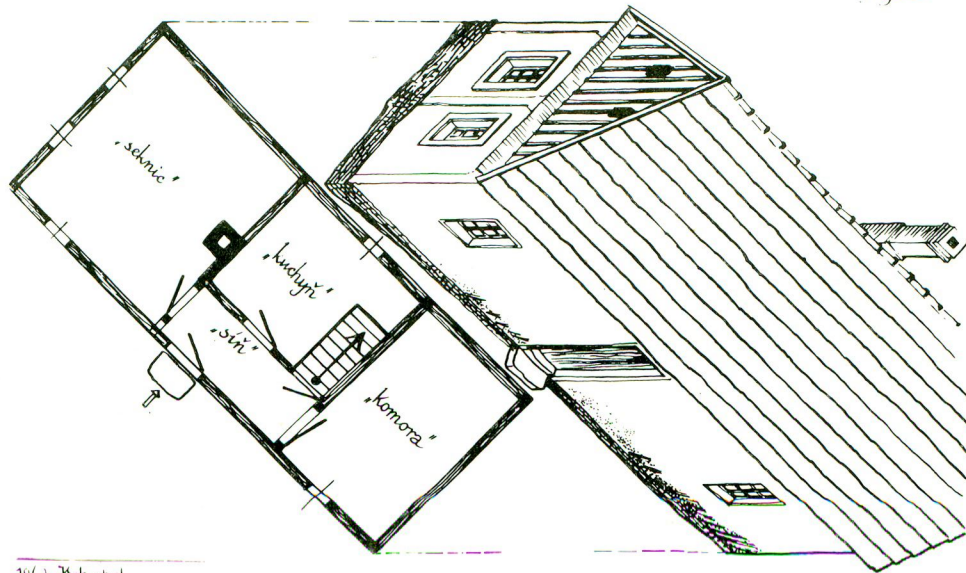
20. Tlocrt kuće građene od nepečene opeke Františka Tauše (rođ. 1901) u Kaptolu, Crkvena ul. 299. Kuća je sagrađena 1900, u prošlosti posjed od 12 jutara, danas 2 jutra. Crtao J. Scheybal 1969.



IVANOVO SELO čp. 19  
okr. Daruvar

SLAVONIE

STAVBY LIDOVÉ  
Roubená chalupa  
Perglova



1967 Šcheybal

21. Drvená kuća vlasnika Pergla u Ivanovom Selu br. 19, sagrađena 1878. Crtao J. Scheybal 1969.